

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE
KUR'AN'DAN ÖZGÜRLÜĞE, HIÇLIKTEN MEDENİYETE*

Mustafa BARIŞ
Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara
Research Assistant, Ankara University Faculty of Theology, Ankara/Turkey
mustafabaris@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0647-1917>

Öz

İlahi bir kitap olan Kur'an-ı Kerim Müslümanlar için bilginin kaynağı olması ve Allah hakkında "konuşabilmenin" çerçevesini çizmesi hem de ahlakî olanın tespitine olanak sağlaması açısından otoritesi tartışılmaz bir kaynaktır. Kur'an otoritesini hem Allah'tan hem de metin içi tutarlılıktan almaktadır. Makalede başta tevhit olmak üzere, özgürlük, yaratılış, akıl, hikmet, cehd, emanet gibi değerlerin sırf aklî-felsefî gerekçelendirilmesi üzerinde duruldu. Aynı zamanda başlı başına büyük önem taşıyan bu kavramların Kelamullah'taki kuramsal içkinliğiyle ve Rasulullah'ın örnekliliğiyle dış dünyada etkinliğinin görülür olması irdelendi. Dünyada kesin bir determinizm/cebiri, ahlakî nihilizm ve Yaratıcı ile beraber başka ve 'ezel'e kadar dayandırılan materyalistik görüşler insanlar için seçme ve özeldir din seçme özgürlüğünü askıya alan bir dünya görüşü ortaya çıkardığının altı çizildi. Mu'tezililerin bu konuda haklı olarak savunduğu gibi, bir vakiyaya değer biçilebilmesi için en temel şart onun özgürlük ortamında gerçekleşmesidir. Makale, sırf aklî olarak ve Kelam disiplini içindeki akılcılıkla da ulaşılabilecek bazı değerlerin varlığına dikkat çekerek *Kelam Özgürlük Teorisi* adını verdiğimiz kurama ulaşmanın yolunu belirginleştiriyor. En sonunda, zorlama ve ayrımcılık olmaksızın, çok kültürlü bir dünyanın hepimiz için bir yuva olabileceğinin yolunu aydınlatıyor. Çoğulcu, özgürlükçü eğitim süreçleri başta olmak üzere, samimî niyetle gayesine ulaşması beklenen eylemler ve eylemlerin olası sonuçlarını gözetken aklîlik 'tek değerli dünya' ve nihilizme olanak bırakmamaktadır. Dinî, aklî ve ahlakî değerlerini yitiren toplumlar için Kur'an'ın kaos uyarısı belirgindir.

Anahtar Kelimeler: Akıl, Kelime-i Tevhit, Hikmet, Özgürlük, Emanet, Cihat.

FROM THE QUR'AN TO FREEDOM, FROM NAUGHT TO CIVILIZATION

Abstract

The Qur'an, a divine book, is a source whose authority is indisputable in terms of being a source of knowledge for Muslims and setting the framework of "speaking" about God and also allowing for the determination of what is moral. The Qur'an's authority derives from both God Himself and the intra-textual consistency. Reasonal and philosophical justification of such values as freedom, creation, reason, wisdom, endeavor, reliability, and particularly unity of God have been dwelled upon in the present article. At the same time, the visible effects of

* **Teşekkür:** Liste çok uzun olmasına rağmen, bu makalenin ortaya çıkmasında büyük katkıları olan ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli hocalarım; Prof. Dr. Hüseyin ATAY başta olmak üzere, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam A.B.D. Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet AKBULUT, Bölüm Başkanı Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN'e ve Din Felsefesi A.B.D. Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Recep KILIÇ, Doç. Dr. Engin ERDEM'e ve aileme özel olarak ve içtenlikle teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca metnin tercümesindeki yardımlarından dolayı Mehmet Bulğen ve Zeliha Uluyurt'a müteşekkirim.

the aforementioned concepts, which are of great significance in themselves, in the external world, have been examined with their notional immanence and with the exemplarity of the Prophet. It is emphasized that absolute determinism, moral nihilism, and other materialistic views that accept the eternal existence of matter with the Creator lead to a worldview that suspends the freedom of choice and, in particular, the freedom of choosing a religion for humans. As Mu'tazilah rightly argued in this regard, the essential condition of attaching value to an occurrence is that it must take place in an environment of freedom. The present article signalizes the way to achieve the theory, which we have named as Kalam's Theory of Freedom, by drawing attention to the existence of some values that can also be reached through sole reason and rationalism intrinsic to the kalam discipline. Ultimately, it illuminates the path where the multicultural world can be a home for all of us without coercion and discrimination. Actions expected to attain their purposes and rationalism considering the possible outcomes of actions, especially pluralist and libertarian education processes, do not allow for 'a single-valued world' and nihilism. Qur'an's warning about chaos is explicit for societies losing their religious, rational, and moral values.

Keywords: Reason, al-Kalimah al-Tawhid, Wisdom, Freedom, Reliability, Endavour.

Atıf / Cite as: Barış, Mustafa. "Kur'an'dan Özgürlüğe, Hiçlikten Medeniyete". *Kader* 18/1 (Haziran 2020), 252-283. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.683184>

Summary

The problem whether reason or the revelation takes precedence over the other is one of the main debates of the earliest philosophical and religious discussions. Imam Māturīdī treats this issue in a manner that is distinct from both Mu'tazilī rationalism and Salafī understanding of revelation. He, while clearly stating that reason is a foundation on which the state and the order of everything must be based, also draws attention to the cautionary and auxiliary nature of the revelation and the necessity of thereof [in human life]. Even though the revelation is to be prioritized, since it can be understood by reason and even the invalidity of reason can only be suggested using it, the importance and the precedence of reason are inevitable. However, its significance and priority do not mean that inferences made through it are infallible and unerring.

Many classical kalām texts start with the assertion that "haqāiq al-ashyā thābitatun". It is expressed with the statement that "all things which are the subject of knowledge have actuality in themselves". Knowledge is defined in epistemology as "justified true belief", and the more expansive and diverse proofs are used to justify it in the sense of refuting the opposite views, the stronger will be its credibility, validity, and dependability.

Reductionism is a method that accepts the possibility of a component analysis that breaks down the generally complicated phenomena and theories into their basic elements. Just as the principle of simplicity, which prefers the theory having the least number of acceptances, it is also known as Occam's razor. Concordantly, the kalima al-tawhīd of Islam has been discussed in this essay as a primary and not further reducible principle. On the other hand, in this essay, it is aimed to reach the "irreducible" proposition of epistemological, moral, and ontological nihilism, then from this point, to what kind of conclusions the limits of reason will bring us has been examined.

“There is no principle value (intrinsic value) in the world.” Let us consider this premise as a further irreducible ‘situation’ for nihilism. Also let us suppose that this premise hold value, at least for some people, or that it is deemed to be a theoretically true statement.

Taking the concepts of length, width, height, and additionally, time together into consideration, we encounter a four-dimensional space-location reality. When the hadith regarding the “Seventy-Three Sects” examined from another perspective, it will not be difficult to understand how Islam can have seventy-three different aspects. Based on the thesis that “whoever knows only about their own side will know to a lesser degree,” it is very invaluable to attempt to know, at least mentally, the options available to be known before making a decision on a particular idea or a possibility. Each individual occupies a unique place in interpreting and comprehending the world. If this situation is established as a fact that must be understood by all people regardless of whether they believe or they do not, the concept of freedom will surface.

In the legal system, to render judgment on an action, it is investigated to see if that action is performed freely. The same situation applies to some other disciplines such as education, philosophy, etc.. At the base of all predications made to humans, there is a reference to some of their responsibilities. Just as the Mu‘tazilī scholars pointed out by uniting in a single definition of the term human, the fact that humans are addressed by the commandment of God (taklif) appears as their most specific quality. For the commandment of God is the reason for the creation of the universe where living beings also exist. In this context, areas of human freedom, such as thinking, discussing, manifesting, and being an individual, emerge as values that depend on several conditions. Humans who possess these rights are expected to fulfill some responsibilities. For example, they are expected to protect the followings:

- a. Their mind
- b. Their religion
- c. Their lineage
- d. Themselves
- e. Their possessions

What is inferred from the changing ideas in Plato’s own life and what is concluded from many of the doctrines established regarding the concept of “state” is that the state’s attempts at organizing the society from top to bottom and from right to left will be futile. The validity of all definitions of the state concept and organization and all justifications of the legitimacy of the state may be considered reasonable as long as it aims to ensure, protect and maintain the freedom of the individual, who is the smallest minority of the society.

The philosophical-moral debate between Immanuel Kant and Benjamin Constant has led us to understand that the reason ascribing value to actions could not be a set of principles

that are pertinent for all people, all the time and at all places. Philosophical grounds for a life doctrine based on three main concepts, that is to say, “multi-valued and libertarian education processes” and “intents” behind which the truth of actions lies and “rationality build for the purpose of observing the possible outcomes”, have been presented. The life examples based on these concepts already exist in Quran and the role modeling of the Prophet Muhammad both theoretically and practically.

If there were no obligations, there would be no responsibility either. In the case where responsibility does not exist justice would never be established. “God’s trust” which should be internalized and left to the next generation in an exemplary way, namely, the obligation and the duty of retaining what is moral, relates to all humans. Putting the fact that God’s revelation ends with the “Sūrah Mankind” in the same context should not be a misjudgment.

Giriş

Şams ed-Din el-Bâbilî, “orijinal bir şey meydana getirmek, eksik olanı tamamlamak, karmaşığı aydınlatmak, uzun olanı özetlemek, düzensizi tanzim etmek, dağınık olanı toplamak ve hatalı olanı düzeltmek” şeklinde yeni bir eserin amaçlarını özetler. Bu çalışmada, yukarıdaki yedi başlığın her birini yer yer yerine getirdik. Günümüzde var olan sorunlara güncel çözümler üretmek, eldeki verilerin sağlam analizinde yatmaktadır. Bir şeyi analiz etmekteki en basit olan görüş; onun kurucu bileşenlerini tanımlamaktır. Çağımızda büyük sistemlerin kurulmasıyla değil belki ama bilgilerimizin temelinin incelenmesi, en küçük birimlerin dahi dilsel analize imkân tanıyan dikkatli ve azimli bir araştırmaya tabi tutulması gerekliliği aşikârdır.

Eğer tarihe tümüyle geçmiş hükmetseydi asla yeni bir şey olmayacaktı. Eğer tarih tümüyle yeni olsaydı geçmişin hiçbir değeri olmayacaktı. İnternet teknolojilerinden mobil telefonlara, “özel hayat” kavramının bu kadar değişime uğradığı bir çağın yeni ve değişen normları, teknolojiden ahlaka ‘yerelleşerek/köyleşerek evrilen bir dünya’ kavramını karşımıza çıkardı. Peki geleceği şekillendiren geçmişin önemli kısmıyla, geçmişle bağı kopmayacak olan geleceğin bağlantılarını belirleyen ilişki ne olacaktır?

İnsan ya Allah’a teslim olacak ya da “güç, otorite, para”nın köleliğinde yaşam sürecektir. Kadim zamanlardan modern çağlara insanın değişmeyen diyalektiği; kulu olacağı “değer”leri seçmesindeki özgür iradesinde saklıdır. İslam bu konuda; Allah’tan başka bir değer, merci, otorite, güç ve mâbud tanımamayı önermektedir. Kur’an bir hidayet kitabıdır. Hidayet tekelciliği yapmaz. Diğer din mensuplarının da, örneğin Yahudi ve Hıristiyanların, hidayete ulaşabileceklerini varsayar, olası görür. Hidayeti buldurduğu kişilere *metni/dünyayı* iyi okumayı yani bilimi önerir. Bu doğal sürecin, Müslümanları psikolojiden astronomiye, matematikten biyolojiye bilime yönlendirmesi beklenirdi. Asırlardır, ilmi ve bilimi işaret eden Kur’an anlayışı yerine müslümanlar değişik rivayetlerle çevrelenmiş bir hayat görüşü içinde hayalî olarak yarattıkları “öcü”lerle var olma savaşına kendilerini o kadar kaptırdılar ki; dinin bilime, bilimin de dine olan

ihtiyacının hiç olmadığı kadar belirli hale geldiği çağlarını okuyamaz duruma düştüler. Madalyonun diğer yüzü Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmadığıdır. Yani ilim de, bilim de insanların iyiliği içindir.

Aklın mı vahyin mi diğerini öncelendiği sorunu en eski felsefi ve dinî tartışmaların başında gelir. Çağdaş düşünürlerden Hülya Alper, İmam Mâturîdî'de akıl-vahiy ilişkisinin analizini yapar. İmam Mâturîdî'nin 'akıl önceliğine, vahyin gerekliliğine' vurgu yaptığını tespit eder. Ona göre İmam Mâturîdî, Mu'tezilî bir akılcılıktan da, Selefî bir vahiy anlayışından da uzak bir konumda yer alır. İmam Mâturîdî, açıkça aklın, her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken bir temel olduğunu ifade ederken aynı zamanda da vahyin uyarıcı, yardımcı kimliği ve gerekliliğine de dikkat çekmektedir.¹ Vahiy öncelense bile onu idrak akılla meydana geleceğinden, hatta aklın geçersizliği bile akıl kullanılarak öne sürüleceğinden aklın önemi ve önceliği kaçınılmazdır. Yalnız aklın bu önceliği ve önemi, onun yaptığı çıkarımların şaşmaz ve yanılmaz olduğu anlamına da gelmez. Birçok konuda olduğu gibi 'tümel prensipler'le insana zaman kazandıran vahiy bizi, "Her bilgi sahibinin üstünde bir bilen vardır." (Yusuf 12/76), ayetiyle işaret edildiği üzere, bilmede yanılığın veya yanlışlığın varlığı ama zirvenin olmadığı gerçeğine götürür.

Çalışmada üç önemli kavramın sırf akıl ve aynı zamanda vahyî olarak temellendirilmesine çalıştık. Çok değerli-özgürlükçü eğitim organizasyonlarının gereksinimini ve eylemlere asıl rengini veren ilimle elde edilen *samimiyet* ve bilimle elde edilen *ussalık* kavramlarının önemini ve tarihi-felsefi temellerini açığa çıkarmaya çalıştık. Zira Müslümanlar söz konusu kavramlara dayalı eğitim-öğretim süreçlerini yani bu ideal hayatı, tarihte hiç yaşamamış değillerdir.

Söz gelimi tarihçi Bernard Lewis Müslümanların hayatın her alanında seviye, kalite, nitelik ve nicelik kısaca değer olarak "tepe" yaptığı zaman diliminden bahseder. Bu vakıanın karşısında yer alabilecek Çin medeniyetine karşı üstünlük alanları olarak; Müslümanların kapsayıcı bir dünya medeniyetine sahip olmasını tespit eder. Ona göre; çok kültürlü, tüm ırkları kapsayıcı, uluslararası ve hatta kıtalararası uzlaştırmacı bir güç oluşu Müslümanları zamanının önderleri yapmıştır. Ortaçağ Avrupa'nın bilim ve sanatta daha "çocuk" ve Müslüman dünyaya bağımlı olduğu dönemde insan uygarlığı ve başarısında en önde olan² bu medeniyetin mirasçıları olarak neleri yapmaya devam edeceğiz ve neleri yapmaktan kaçınacağız?

Kur'an'dan tikel bilgilere ulaşım nasıl kuramlar kuracağımız üzerinde duracağız. Diğer yandan ise tümevarım metodunu kullanarak Kelamullah hakikatlerine ulaşabilmenin yolunu ortaya koymaya çalışacağız. Sınırlı başlıklar altında inceleyeceğimiz konuların hacminin büyüklüğü ve bu büyüklüğün 'efradını cami ağıyarını mani' şekilde ortaya konulması zorluğunun farkındayız. Başlıktaki hedefe ulaşmanın yolu; bu kadar geniş

¹ Hülya Alper, "İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy ilişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği", *Milel ve Nihal*, 7 (2), 7-29.

² Bernard Lewis, *What Went Wrong?* (London: Phoenix, 2003), 3-7.

hacimli konuları, belirli sınırlılıklar çerçevesinde ele alma zorunluluğunu gerektirmektedir.

1. Kelam'da Bilgi Meselesi

Sofistlerden başlayarak günümüze değin felsefe geleneği içindeki şüphecilik ve görecelilik ampirik bilimlerden tutun da teorik bilimlere kadar geniş bir yelpazede kendini göstermiştir. Kelamcılardan bazıları örneğin İmam Mâtürîdî ve Neseîî bilgi üzerine şüpheli ve eleştirel tavırlar takınan sofistleri şiddet kullanarak susturmaya çalışmışlardır. Bunun sebebi onların duyu verilerine olan güvenin hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak kadar kesin veriler sunduğuna olan inançlarıdır. Mu'tezile'den Sümâme b. Eşres'in sarayda Halife Me'mun'un yanında bir şüpheliyi yumruk atarak susturmaya çalıştığı nakledilmiştir.³

Birçok klasik kelam metni "hakaiku'l-eşya'i sabitetün"⁴ savıyla başlar. Bu; "bilgiye konu olan şey, nesnenin kendinde bir gerçekliğin olduğu kesindir." yargısıyla ifade edilir.⁵ Bir örneklem üzerinden devam edelim. Su dolu bardağa bir metal kaşık koyduğumuzu varsayalım:

- Bardaktaki suyun içindeki kaşığın görme duyusu kaşığın kırık olduğunu gösterir.
- Daha kaşığı bardağa koymadan önce edinilen **dokunma** ve **görme** verileri kaşığın kırık olmadığının delilidir.
- Metal bir kaşığın, su bardağına koymakla kırılmayacak bir sertliğe sahip olmasına **aklî çıkarsama** ile ulaşılır.
- Işığın kırılması bilgisini veren **fizik** bilimiyle kaşığın kırılmış gibi gözükeceği, aslında sudaki kaşıktan gelen ışığın havaya çıkarken kırılmış olduğu anlaşılır. 'Rasyonel' olarak dokunma duyusu desteklenir.
- Kaşığı sonra çıkardığımda da hem **görme** hem **dokunma** duyusuyla onun kırık olmadığını anlaşılır.

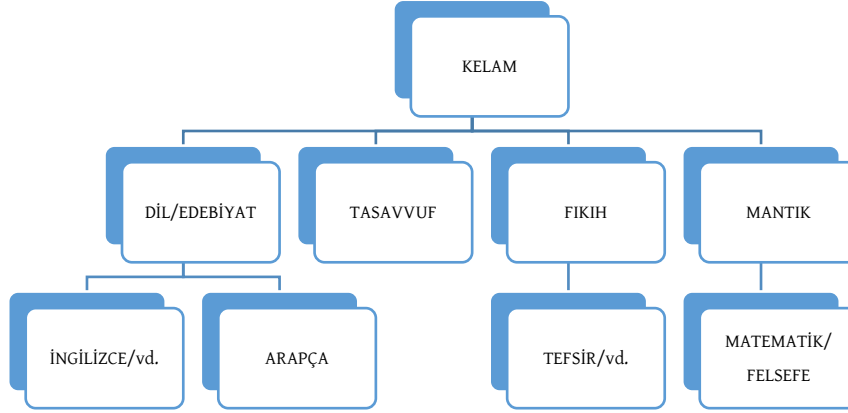
Bu basit örneklemde de anlaşılacağı üzere "gerekçelendirilmiş, doğru, inanç" olan bilgi; aksi görüşlerin çürütülmesi anlamında ne kadar geniş ve farklı alanlardaki delillerle gerekçeleniyor ve gerçekleşiyor ise onun güvenilirliği, geçerliği ve tutarlılığı o kadar kuvvetli olacaktır. Sağlam olan altı gerekçelendirmenin sadece bir duyunun yanlış algılamasına feda edilemeyeceği gerçeğiyle Sûfestaiyyeye aklî-tecrübî bir cevap verilir.

³ Hilmi Demir, *Delil ve İstidlalin Mantıkî Yapısı İlk dönem Sunnî Kelam Örneği* (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 25-26.

⁴ Ömer en-Neseîî, *Akaid-i Neseîî*, çev. Şaban Ali Düzgün *İslam İnanç Esasları*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 319.

⁵ Demir, *Delil ve İstidlalin Mantıkî Yapısı İlk dönem Sunnî Kelam Örneği*, 28.

Grafik 1: Kalam ve Diğer Disiplinler

Yukarıdaki hiyerarşi örgüsünde ne demek istediğimizi, vardığımız sonuçların en önemlilerini maddeler halinde zikrederim:

- İnsana ilk olarak lazım olan dil yetisidir. Hem ana dil hem yabancı dil öğretimi bireyin geleceğini etkileyen en önemli unsurlardır. Kişi bütün dünyanın çevresindekilerden yani 'kendi mahallesinde konuşanlardan-konuşulanlardan' oluşmadığını fark edebilmesi için yabancı dil eğitimi gereklidir. Eğitimcilerin çoğunun dil eğitimine ne kadar erken başlanırsa o kadar başarılı olunacağı konusundaki araştırma verileri bu gerekliliğin fitrî olarak da ispatını gösterir.
- Birey eğitiminde öncelikli ve önemli diğer disiplin mantıktır. Mantık üzerine temellenecek olan matematik ve felsefeyle, bilginin zeminini sağlam bir akıl ile irtibatlandırma, gerekçelendirme imkânı doğar. Böylece birey, fıkhi ve tasavvufi alanla disiplinler arası bağ kurabilir.
- Felsefeyle bilen, tasavvufla derine inen ve incelikleri öğrenen akıl ve kalp uyumu fıkıhla disipline edilir. Böylece vecd; aklî, savunulabilir yani **mahdud** bir hal olarak ortaya çıkar.

Günümüzde kalam, konularını; şüpheli, göreceli, deist, maddeci, cebrî insan davranışlarını savunan görüşlere de hitap eden bir dille ele alan, "onlar" demeden bir iletişim dili üzerinde uzlaşacak bilim insanlarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Böylesine ortak bir dil içinde, Sokratik dialoglar veya meditasyon ürünlerinin bir araya gelmesine olanak sağlanması hem kelamın hem de söz konusu mütefekkirlerin geçerlik, makuliyet ve kullanılabilirliklerini ortaya dökmelerine, sınamalarına, gereksiz ağırlıklarını boşaltmalarına olanak sağlayacaktır. Bu, doğallığıyla kök salıp, yeşerecek özgürlüğün çok değerli meyvalarını vermesi anlamına gelecektir.

Diğer taraftan herhangi bir kavrama mesela "özgürlük kavramı"na sınır çizme; felsefeden siyasete, edebiyattan mimariye uzanan bir disiplinler arası bakışı gerektirir. Sözelimi hem "Kanunî" hem de "Muhteşem" olan Sultan Süleyman'ı anmadan "özgürlük-devlet-birey" kavramlarını kısaca da olsa ele almak bir eksiklik. "Devlet Kavramı" hakkında, o

dönemin koşullarından bağımsız, şiirdeki⁶ diğer kavramlarla özgürlük üzerine oluşmuş tarihî birikimden de yararlanarak “güncelleme” yapmaya olanak tanıyalım: Devlet;

- Düzenin sağlanması anlamında muktedir olan, otoritesizlikle anarşiye yer vermeyen,
- Halkın sağlık ve sıhhatini koruması ve kollaması yükümlülüğünü üstlenen,
- Din özgürlüğünün, ibadet serbestliğinin teminatı olan,
- Dünyanın yoğunluğuna yetişmeye çalışan insanlara nefes de alabileceği kaliteli zamanlar yaratma olanağı sağlayan,
- Hem yaşadığı ânı, hem de tüm ömrünü bir gaye uğruna adama bireyselliğini vatandaşlarına sunan bir araçtır.

Şiirdeki en önemli kavramlardan diğeri “uzlet” kavramıdır. “A-Z-L” kökünden gelen “i’tizal”; beden veya kalp ile bir şeyden ister karşılıklı, ister karşılıksız, ister suçlu, ister suçsuz ister de onların dışında başka bir şey ile olsun **kaçınmaktır**.⁷ Kur’an’da 10 ayette 10 kez geçmektedir.

- Kadınla ilişkiye girmemek anlamında **uzak durmak**, (el-Bakara 2/222)
- Size **savaştan uzak bir şekilde gelenler**, yani savaşmamak kaydıyla gelenler, (en-Nisa 4/90)
- “... sizden **uzak durmazlar** yani savaşı isterlerse ...” (en-Nisa 4/91)
- “Gemi onları, dağlar gibi dalgalar üstünden yürütüp götürüyordu. Nûh **onlardan ayrı bir yerde/kuytu yerde** duran oğluna seslendi: "Oğulcuğum, bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma." (Hud 11/42)

⁶ Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat didükleri ancak cihân gavgasıdır
Olmaya baht ü saâdet dünyada vahdet gibi

Ko bu ıyş u işreti çünkim fenâdur âkibet
Yâr-i bâki ister isen olmaya tâat gibi

Olsa kumlar sayısınca ömrüne hadd ü adet
Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir sâat gibi

Ger huzur itmek dilersen ey Muhibbî fârîğ ol
Olmaya vahdet makamı küşe-i uzlet gibi.

‘Muhibbî’ mahlasıyla bilinen Kânunî Sultan Süleyman (1494-1566)’ın hayatı ve ayrıca baba-oğlu arasında gerçekleşen diğer şiiri hakkında bilgi için Bk. Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 335-340.

⁷ Rağıp el-İsfahanî, *Müfredat*, çev. Abdülbaki Güneş vd. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), “azl”, 698.

- "Mademki onlardan ve Allah dışındaki taptıklarınızdan yüz çevirip **kenara çekildiniz**, hadi mağaraya sığın ki, Rabbiniz size rahmetinden bir nasip yaysın ve işinizde size kolaylık ve başarı sağlasın." (el-Kehf 18/16)
- İbrahim'in ağzından: "Sizden de Allah dışındaki yakardıklarınızdan da **ayrılıyorum**; Rabbime dua edeceğim. Umarım, Rabbime yakarışımıla/Rabbim için çağrıda bahtsızlığa/eşkıyalığa düşmem." (Meryem 19/48) hitabında,
- "İbrahim, onlardan ve Allah dışında kulluk ettiklerinden **uzaklaşınca**, ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık ve hepsini peygamber yaptık." (Meryem 19/49)
- İnanmayanlara hitaben: "Çünkü onlar, dinleyişten **azledilmişlerdir**." (eş-Şu'ara 26/212)
- "... Bir süre için **uzaklaştığın** hanımlarından dilediğini yanına almanda bir sakınca yoktur." (el-Ahzap 33/51)
- Hz. Musa'nın kavmine "Bana inanmadınızsa bari benden **uzak durun!**" hitabında geçmektedir. (ed-Duhan 44/21)

Kur'an'daki anlamından uzletin; azim ve sabır gerektiren bir faaliyet olduğu açıktır. "Dünyadan el ve etek çekme"nin; ona gereğinden veya değerinden fazla önem vermeme anlamında olduğu kesindir. Dünyanın değeri ise ilm-i vahdet, nimetler için şükür, bulunduğu ânın kıymetini bilerek tüm ömre bedel anlar yakalamak ve bu vakıalar toplamının farkındalığını yaşatmak cehdi içinde olmak şiirin tamamından çıkarılan sonuçlardır.

Bu tespitlerden şu sonuçları da elde etmek mümkündür:

- Zamanla 'atalarının dili'nden çok kopma yaşamış bir neslin halini ortaya koymaktadır.
- Akli söz gelimi bir anlamda Mu'tezile'yi tarihte mahkum ve yok eden baskıcı geleneğin günümüzde dahi eleştirisi oldukça zordur.
- Her türlü oluşu ve görünüşü makul ve kullanışlı sayan bir anlayışın, ilim ve bilimle kendini ayırt eden insanın fitratına ters olduğu gerçeğini görmek gerekmektedir.
- İbadet eden ama niçin ve nedeni bilmeyen kulların "farkındalığını artırmak" bu sorumluluğun bilincinde olanlara birer ödevdir.

2. İslam İçin Başlangıç Noktası

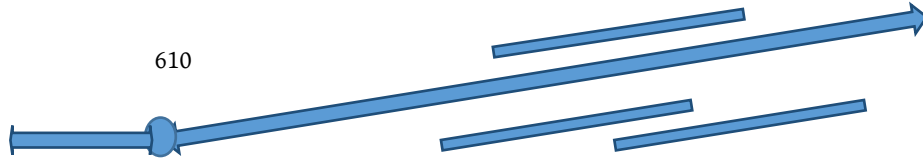
Felsefî tutarlılık, ölçülü olmak, aklî ve vicdanî hakkaniyet adına; önce, daha sonra da nihilizm için uygulayacağımız indirgemeciliği⁸ İslam dini ve dolayısıyla inancı için

⁸ Genel olarak karmaşık fenomenleri en iyi biçimde, bu fenomen ve teorileri temel öğelerine ayıran bir bileşenler analizinin mümkün olduğunu kabul eden yöntem anlayışıdır. Bk. Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Say Yayınları, 2017), "İndirgemecilik", 236. En az sayıda

uygulamak gerekmektedir. Bir vakıa veya haber karşısında aklın şüphe edebilir son sınırı olan yani olası derin tarihî ve felsefî şüphecilğe karşı savunulabilecek en temel, öz ve taban önermeye ulaşmaya çalışalım. Diğer taraftan İslam'ın ilk olarak ne önerdiğine bakalım. Onun en faziletlisi⁹ ilk, en, indirgenemez ve başlangıç ilkesi; “Allah, ki O'ndan başka tanrı yoktur.” (el-Bakara 2/255) ifadesidir.

Kuruluşu itibariyle; vahyin savunmasına ilişkin bütün ilimlerin seferber edildiği “savunmacı bir apoloji” olan kelamın ilk ve en önemli temsilcileri Mu'tezilî âlimler olmuştur.¹⁰ Mu'tezilîler; Allah'ın kadîm olduğunu ve kıdemini onun en özel sıfatı olduğunu belirterek diğerlerinin kadîm kabul ettikleri bütün sıfatları reddederler. Allah'ın zâtı ile âlim, zâtı ile kâdir, zâtı ile diri olduğunu savlayarak Allah'ın kadîm sıfatlar ve Allah ile kâim manalar olarak kabul edilen ilim, kudret, hayat sıfatlarıyla âlim, kâdir ve diri olmadığını savunurlar. Mu'tezilîlere göre bu sıfatlar kadîm olsaydı; Allah'ın en hususî özelliği olan kıdemde müşterek olurlardı. Kelamullah'ın muhdes ve yazılmış harf ve seslerden ibaret olduğunda Mu'tezilî alimler ittifak etmişlerdir. Mu'tezilî alimler Allah hakkında cihet, mekan, suret, cisim, mekanda yer tutma, intikal, zeval değişme ve etkilenme gibi yaratılanlarda bulunan her türlü benzerliği reddetmişlerdir.¹¹ Allah ezelden bekaya sonsuzdur. Sonlu bir varlığın tüm sonsuzluğu tecrübe etmesi imkansızdır. Aklî muhakeme yapabiliriz. İnsan, dünya ve tüm kainat için ancak bir başlangıç noktasından yani bir 'mebde'den bahsetmek, şu anda varlık alanında olduğumuz/oldukları için zorunluluktur.

Grafik 2:

Ortadaki çizgi ezelden ebede vahyin devamlılığını gösteren bir çizgidir. Geçmişten geleceğe insanoğlu vahyin kendi çağındaki anlamını idrake ve ahlakiliğini gerçekleştirmeye çalıştığı sınırlı yapısıyla şahit olur. Bizim için milat önceki dinleri de tamamlayarak onaylayacak 610 tarihidir.

kabulde bulunan teoriyi yeğleyen basitlik ilkesi gibi, “Ockhamlının Usturası” olarak da bilinir. bk. Cevzici, “Basitlik İlkesi”, 59-60.

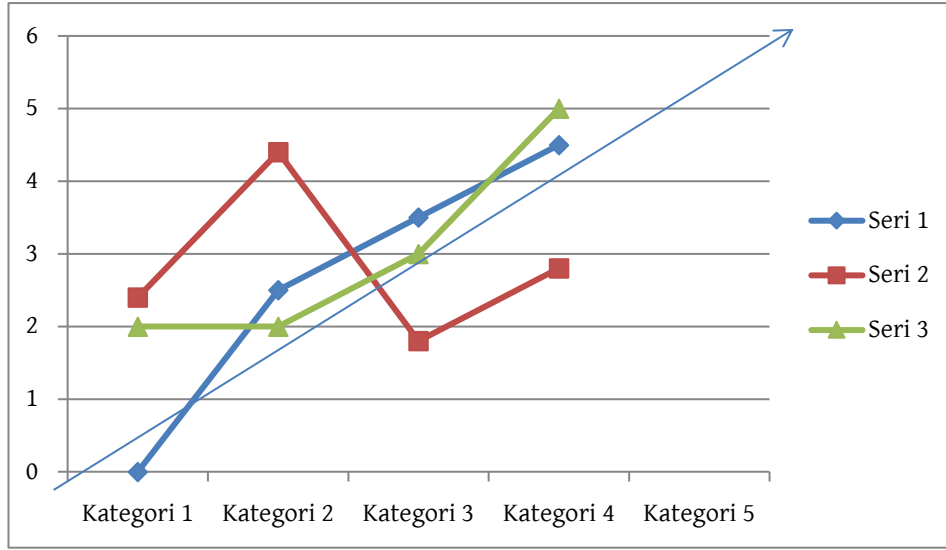
⁹ Ebu Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, çev. Hasan Basri Çantay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982), 15.

¹⁰ Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 98.

¹¹ Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, *İslam Mezhepleri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 57-59.

Üst kısa çizgi bir insanın dünyadaki ilahi vahye şahitlik süresini gösterir. Ya onunla bir istikamet gösterecek ya da onu yok sayacaktır. Doğru istikametın sağında veya solunda olmak bir takım farklılıklara yol açabilir. Fakat kişilerin pratiklerini ifade eden çizgiler hiçbir pratiğin vahiy olmadığını imler. Allah'ın yeryüzünde vekilliğinin mümkün olmaması bakımından ortadaki çizgiyle özdeş olamazlar.

Grafik 3: Vahiy ve Bireylerin Ayrıntılı Hayat Süreçleri

Grafik 2'deki vahiy ifade eden çizgiye göre konumlandırılan üç bireyin yaşamları bu kez Grafik 3'te hayatın iniş ve çıkışlarını ifade eden gösterge ile daha ayrıntılı ifade edilmiştir. Hayat; erdemlerle dosdoğru bir hat üzerinden yaşandığı kadar anlık değerlerin inişleri ve çıkışlarıyla, hesap verme dünyasını barındıran bir farkındalık ile sürmektedir. Allah'tan iyiliklerimiz ile sorguya çekilme, hatalarımızı ve günahlarımızı örtmesi/affetmesini dileme, beklemek mantığıyla oluşturulmuştur.¹²

Mu'tezilî alimlerin Allah'ın kıdeminde ortaklığı olmadığını ileri sürdüklerini belirtmiştik. O halde onların ilk olarak insanın bu dünyadaki görevinin Allah'ın kıdeminde eşsiz olduğunu bilmesi vakıasını ortaya koyduklarını çıkarsayabiliriz. Bu tasdikten ve O'nun kelamı olan Kitab'a yönelmesinden sonra ise İslam'da değerler dünyasının gerçekliği başlar. "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir. Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar. Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar. Zekâtı verirler. İffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar böyleleridir. O müminler, üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamna tutarlar. Namazlarını titizlikle eda ederler. İşte vâris olacaklar bunlardır." (el-

¹² "Kim tövbe edip hayra ve barışa yönelik iş yaparsa, hiç kuşkusuz tövbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner." (el-Furkan 25/71).

Mü'minûn, 23/1-10). “Ey yavrucuğum! Namazında kararlılık göster, doğru ve yararlı olanı öner, kötü ve eğriyi önerme, başına gelebilecek her belaya sabırla karşılık ver: bu, azim ve kararlılık gösterilmeye değer bir şeydir! Yersiz bir gurura kapılarak insanlara üstünlük taslama ve yeryüzünde küstahça gezip durma! Unutma ki Allah, böbürlenerek küstahlık yapanları sevmez.” (Lokmân, 31/17-18).

3. Kitap, Akıl ve Hikmet

“Allah Âdem’i, Nûh’u, İbrahim ailesini, İmran ailesini kendi çağının insanları içinden seçerek üstün kıldı.” (Âli-İmrân 3/33). Bu ayet ışığında denilir ki Hz. Adem’in elçi olduğu konusunda bir şüphe yoktur. İlk insan vahye ilk muhatap olmasıyla o mertebeye ulaşmıştır. Zamanında daha pek çok ‘beşer’ var iken, ilahî anlamda insan olmaklık; vahiyle tanışma ve onu kabulle mümkündür. Yani insan; varlığı kendisine veren Tanrı’sının karşısında bunun karşılığını secdeyle verecektir. “Hür” isminin zıddı olan “abd-kul” kelimeleri, insanın özgür iradesiyle Allah’a “teslim olması” yani İslam dinini kabul etmesi anlamında kullanılır.

İbn Hazm’a göre Allah’ın insan cinsine bahsettiği en önemli nimet varlığın/şeylerin isimlerini öğretmesidir. (el-Bakara 2/31). Burası cinlerin, meleklerin ve insanların farklılaşma noktasıdır. Bu nimet, varlıkların tümünü beyan etme yetisi ve mevcûdâtın isimlendirilmesine dair bilgidir. Ona göre bu nimetten gafil olan ya da değerini bilmeyen sureti hariç hayvanlardan farkı kalmaz.¹³ Meleklerin halife olarak insan yaratılma vakasına karşı “fesat çıkaran ve kan dökücüler” (el-Bakara 2/30) olarak onları nitelenmesi, Hz. Adem’den önce insan bedeninde varlıkların olduğunun kanıtı olur. Zira onlar Allah’ın bildirmesinden başka bir ilme sahip değildirler. Demek ki insan şeklinde varlıklar vardır ve onlar kan dökmektedirler.¹⁴ Kur’an’da Hz. Adem’in konumlandırılması da bu cihetle açıklansa gerektir. Hz. Adem isimlendirme üzerinden Allah’ın yaptığı ‘sözlü sınavı’ geçince, (el-Bakara 2/33) “cennet”e yerleştirilir. Buradaki cennet ölümden sonra inananların varacağı bir yer anlamında değildir. Çünkü imtihan söz konusudur, sınav bitmemiştir. Hz. Adem bu bahçede, “fiilî sınav”dan geçerken başarısız olmuştur. (el-Bakara 2/36). Çünkü o “yasak ağaca” yaklaşmıştır. “Geçmişte Adem'den söz almıştık; ancak unuttu. Biz onda bir azim ve kararlılık görmedik.” (Tâ-Hâ 20/115).

Böylece ilahi vahye muhatap olacak başka zihin ve beden olarak hazır olan insanların varlığını düşünmek çelişkili olmaz. Yoksa Hz. Adem’in kime elçilik yapacağı sorusunu cevaplamak zor olacaktır. Hz. Adem’i ilk insan yapan aldığı vahiy ve yaptığı tasdiktir. Çağımızda inanan-inanmayan herkesin hukuk önünde eşit olduğunu kabul etmek gerekir.

¹³ Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Et-Takrib Li-Haddi’l-Mantik* çev. İbrahim Çapak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018), 37-39.

¹⁴ Allah’ın meleklerle Hz. Adem’i yaratmadan önce bilgilendirme yapmış olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekmektedir. Hamdi Yazır’ın belirttiği gibi insanın halife olmasının hikmet ve sebepleri ve ona layık olma meselesi hakkında Allah’ın meleklerle “Bilmediğiniz yönler var. Ben sizin bilmediğiniz birçok şeyleri bildiğim gibi bunu da bilirim” demesi anlamını da taşır. Bk. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Zehraevyn Yayınları), 1/265.

Adına ister laiklik ister başka bir isim verilsin, tüm insanların hukuk önünde eşitliğini savunanlar olarak belirtmeliyiz ki; Müslümanlar Allah katında üstünlüğün takvada olduğu ilkesinden hareket ederek iki cihan yükünü de üstlenmek zorundalardır. Doğru iman akılla meydana geleceğinden, insanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özelliği; akli muhakeme ve kavramsallaştırma gücü olduğunu Hz. Adem kıssasından çıkarsayabiliriz.¹⁵

Hz. Muhammed'in 'müslümanların ilki' (ez-Zümer 39/12) olması ayeti imanda artma ve eksilme olduğunu ifade eder. Bu ifade Rasulullah'ın, Hz. Adem'den kendisine elçiler yolunda en mükemmel 'iman ve hikmet' noktasına ulaştığının ve risâlet zincirinin tamamlandığının Allah tarafından ifade edilmesidir. Hayatında özgür olarak eylemler içinde olan insanlar için doğruya giden 'yolların haritası'nın yüzde doksanı ilk elçiden itibaren Hz. Muhammed'e kadar 'eklektik bir silsile' ile tamamlanmıştır. Rasulullah geri kalan yüzde onluk kısmın onda dokuzunu da tamamlamıştır. Böylece din; en başta Allah'ın Rahman, Rahim isimlerinin tecellisiyle en mükemmel haliyle tamamlanmıştır. Bu demektir ki; Kur'an'ın kendi tedriciliği kadar ilk suhulardan son ilahi kitaba vahiy (el-Ala 87/2) tamamlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim; kendinden önceki kitapları tamamlayan, onaylayan, (en-Neml 27/76); tümüyle hak olan, hakka ulaştıran, hak yolun garantisini veren, kalpleri nurlandıran, açık ve seçik olan, dünyayı dönüştüren, hayata kaynaklık eden (el-Enfâl 8/24); (en-Nur 24/45); yazında, dizgede, bağlam, toplam ve cüzde biricik yani eşsiz (el-Bakara 2/23); ve belîğ olan, tevatürle bize ulaşmış, benzersiz (en-Neml 27/64); en son ilâhî, Arapça (Ez-Zuhruf 43/3); bir kitaptır.

Kelimeler yazın, düşün ve analiz hayatında önemli birer vazife görürler. Her isimlendirilen nesnenin, o ismin anlamıyla ilişkisi olduğu ya da en azından bu ilişkinin hiç olmadığı söylenemeyeceği vakıya ise de, bir ismin/kavramın kullanıldığı bağlam; onun hangi anlamda anlaşılması ya da anlaşılmaması gerektiği hakkında daha önemli bir rol oynar. Birçok yerde bulunması uygun olmayan korkunun, Allah'ın emir ve tavsiyeleri karşısında duyulan farkındalık şuuruna dönüşmesi bunu en güzel bir şekilde açıklar. Diğer yandan her ne kadar tanımlaması mükemmel olsa, kulağa hoş gelse de aktif yaşamda gerçekleştirilmeyen her türlü ahlak-değer uslamalarının-kavramsallaştırmalarının kıymetinden bahsetmek mümkün değildir. O halde; 'anlam-bağlam-pratik' üçlüsünün önemi kendisini göstermektedir. Müslümanlar; değerlere hayat verilmesini, onların yaşatılmasını isteyen, hayatın kaynağı olan 'su' gibi bir kitaba (el-Enbiyâ 21/30) sahiptir. Dizgede birbirini tamamlayan kavramların taşıdığı değerler açısından da Kur'an eşsizdir. İslam'ın 'özünün özü' ifade eden ayetlerinden olan Ayete'l-Kürsi'den hemen sonra,

¹⁵ Burada söz konusu olan insanın sürekli ilerleyen bir var oluş sürecinde olmasıdır. Süleyman Ateş'in ifadesiyle, insanın ruhani evrimidir. Bundan ayrı cansızların ve canlıların evriminden de bahsetmek mümkündür. Bk. Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 / 1 (Nisan 1972): 127-146 . https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000325.

‘dinde zorlamanın olmaması’ vurgusunun gelmesi dinde özgürlüğün pek kıymetli bir hikmete karşılık geldiğinin göstergesidir.

Medeniyetin oluşması ve ilerlemesinde karşımıza çıkan kavramlardan ikisi ve en önemlisi hikmet ve takva kavramları olacaktır. Hikmet ilk bakışta görülemeyen, emek ve çalışma ile açığa çıkan isabettir. Akıl ve bilgiyle; düşünmenin gerçekleşeceğini belirten Ahmet Akbulut; akıl, bilgi, eylem ve isabet ile hikmetin ortaya çıkacağını belirtmiştir.¹⁶ Bu yönüyle hikmet ilim, bilim ve ahlakî olan yani değerler arasındaki bağları kurması münasebetiyle münhasıran bir kıymet taşımaktadır.

İlm-i Hikmet iki kısma ayrılır. ‘Hikmet-i Ameliyye’ yani pratik hikmettir ki yaşamın ıslahının yerine getirilmesi yönüyle oluşumuna kendimizin seçtiği ve güç yetirebildiği bir takım edimler ve durumlardır. Pratik hikmet üç türdür:

- Tehzîbü’l-Ahlak: Ahlaktan artıkları izale ederek ıslah etmek, ahlakın edepli olması. Din-ahlâk ilişkisi, çocuk eğitimi, insanın mahiyeti, ahlâkın en yüksek amacının ne olduğu gibi konularda İslâm inanç ve değerlerinin korunmasını içerir.
- Tedbîr-i Menzil: Evi ortaklaşa paylaştığımız müştereklerin ıslahı yani iyileştirilmesini ifade eder.
- Siyaset-i/Tedbîrül-Medine: Ortak ve paylaşılan değerlerin mekânı olarak ülkenin ve medeniyetin ıslahını kapsayan ilimdir. İnsanların sosyal hayatta uyması gereken kurallar, ülke yönetiminin yani devletin zorunluluğu ve ilkeleri, yöneticilerin ve halkın hakları ve birbirine karşı sorumlulukları, adalet, yardımlaşma, saygı-sevgi gibi konular ele alınır. Diğer tarafta ise “Nazarî Hikmet” başlığında; İlahiyat, Matematik ve Fizik ilimleri derecesine göre sıralanır.¹⁷

En genel anlamda gerek kitaplarda âlimler tarafından gerek halk kesiminde günlük dilde olsun takva kavramı; Allah’tan korkmak anlamında kullanılmıştır. Bu anlayış, bir yabancılaşma içerir. Allah ile kulun ilişkisini korku üzerinden kurmak, Allah’ın varlığı yaratması, insanı yeryüzünde halife ilan etmesinin O’nun lütuf ve sevgisinin tezahürleri olmasını gölgeler. Doğru yaşamı, doğru temeller üzerine ve Tanrı’ya doğru geri dönütlerle kaim eyleyerek Allah’la iletişim içinde olmak bireyin en yüce Rabbine/Eğiticisine şükran duymasının ve hamd etmesinin tasviridir. Bu iletişimde korku; yalnızca bu eylemlerin daha iyisinin mümkün olması durumunda ortaya çıkar. Gözlerin nerelere kaydığını, kalplerden neler geçirildiğini şah damarından yakın olan Allah’tan gizlemek mümkün değildir. Dosdoğru yol üzerinde olmak hasbî, harbi ve kalbî bir katılım içerir. Böyle olmadığı sürece yani Allah’ı hiçbir zaman kandıramayacağımız gerçeğiyle karşılaşp bu eşiği geçemeyince eylemlere rengi veren asıl korku olacaktır. Takva kavramında bir korku ya da sakınma varsa bu; bireyin bilgisel ve ahlakî tekâmül

¹⁶ Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur’an’a Yabancılaşma Süreci* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 119.

¹⁷ Hasan Tahsin Kütahyevî, *Tarifât-ı Kaşifiye* (İstanbul: Dersaadet Necm Matbaası, 1911), 2-3.

yolunda ilerlememenin sonucunda karşılaşacağı Kur'an'ın bir bütün olarak incelendiğinde ortaya çıkan hayat görüşüdür.

Hikmet ve takva; önem ve değerinden zaman ve mekana bağlı olarak hiçbir şey yitirmeyen kavramlardır. Dünyanın değersizleşmesine karşı başat rol oynarlar. Bu noktada insan ve değer kavramları üzerinden sırf akli temellendirmelerin sıhhatine, inanç önermelerinin kapsamına daha dikkatli bakmak gereği hasıl olmuştur.

4. Nihilizm

Genel olarak nihilizm, söz gelimi özel olarak Sartre'da hiçlik, bir insan ile nesnel dünyası ya da daha ziyade bir insanın bilinci ile onun kendisinin bilincinde olduğu şeyler arasında bir boşluk olduğu ya da değer olarak atfedilecek kümenin boş olması anlamını taşır. En genel anlamda insanın var oluşunun bir temelden yoksun bulunduğunu ve anlamsız olduğunu hissetme ya da görme noktasında tecrübe ettiği şeye karşılık gelir.¹⁸ Ahlakî nihilizm evrende peşinden koşulacak hiçbir değer ve amacın olmadığını, ahlakî hiçbir delillendirmenin haklı ve makul bir tarafı bulunmadığını öne sürer.¹⁹ Şüphecilerin bilgi teorisindeki görüşleri, bir yokluğa, nihilizme, köksüzlüğe götürmeye yöneliktir. Topluma olabilecek tehlikesi bu noktadadır.²⁰

Bilgi 'gereçeklendirilmiş, doğru, inanç' şeklinde ifade edilir.²¹ Sadece inanç bilgi için yeterli değildir. O, bilgi için gerek şarttır. Metafizik nihai olarak gerçek olanın ne olduğunu, neyin gerçekten var olduğunu, görünüşün gerisindeki kalıcı gerçekliğin ne olduğunu inceler. Diğer taraftan ise teoloji, Tanrı, ruh ve cismi ele alır.²² Kelamî metafizikte varlık Allah'ın kelâmı ile açıklanmıştır. Allah evreni yaratmış, elçiler vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermiş, bu dünyanın sonlu olduğunu ve insanı ölümden sonra bir âhiretin beklediğini vahiyle belirtmiştir. Ahlaklı olan ve hayırlı iş yapanların mükafat göreceği, kötülük ve günah işleyenlerin ise cezasız kalmayacağı açıklanmıştır. İslamî metafiziğin içinde Allah'a, elçilere, meleklerle, ilahi kitaplara ve ahirete iman vardır.

- “Dünyada hiçbir değer-ilke²³ yoktur.” Bu önermeyi nihilizm için daha da indirgenemez bir ‘durum’²⁴ olarak ele alalım. Bu önermenin, en azından bazı insanlar

¹⁸ Cevizci, “Hiçlik”, 211.

¹⁹ Ahlakî nihilizmin yanında, epistemolojik, ontolojik, estetik ve metafizik nihilizmden de bahsedebiliriz. Bk. Cevizci, “Nihilizm”, 319-320.

²⁰ Hüseyin Atay, “Bilgi Teorisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 38.

²¹ “Justified, true, belief”. Bu nitelikler, bilgi için hem yeterli hem de zorunlu şartlardır. Önerme halindeki bir ifadenin uzam veya düşüncede gerçekliğinin temellendirilmesine duyulan inanç durumunu ifade eder. İnsanlar bilgisi olmadan da birçok şey hakkında inanca sahip olabilirler.

²² Cevizci, “Metafizik”, 300.

²³ İlke ve değeri; ‘ahlakî iyi’ ve dini anlamda elçilerin vahiyle insanlara ulaştırdıkları ‘maruf’ kavramının içeriğini oluşturan eylemleri ve onların kaynaklarını kastediyoruz.

²⁴ Bu tabiri; olumlu veya olumsuz, güzel ya da çirkin, doğru veya yanlış olarak nitelemeden bir vakianın resmi olarak anlıyoruz.

için değer ifade ettiğini ya da kuramsal olarak doğru bir sav kabul edildiğini varsayalım.²⁵

Her gerçeklik, değer veya ilke en az üç boyuta²⁶ sahiptir. Sözelimi paranın bazı bakanların önden gördüğü ve diğer bazılarının arkadan gördüğü olmak üzere iki farklı yönü vardır. Bazılarınca “gerçekliğin” iki değil, altı, yedi veya daha fazla farklı ciheti vardır. Başka bir açıdan “Yetmiş Üç Fırka” hadisini ele alırsak, İslam’ın nasıl yetmiş üç farklı yanının olabildiğini kavramak zor olmayacaktır.²⁷ Karar vermeden önce mümkün olan çoğu ciheti, teorik olarak bilmek insanın farkındalığını kuvvetlendirir. Geldiğimiz nokta; insanın fitrat ve kabiliyetlerine göre çok yönlü olduğudur. Böylelikle ahlakî, bilişsel, varlıksal, estetik-sanatsal ve metafiziksel değerlerin içkin olduğu bir insan varoluşu karşımıza açık ve seçik²⁸ olarak çıkar. Bir inek süttten, tavuk yumurtadan başka bir şey üretemezken insanların bu ürün teklerinden çeşit çeşit gıdalar çıkarması diğer canlılar ve bizi ayıran temel noktalardandır. Öte taraftan insan mahsülü olan şeylerin değişikliği ne tümünden değersizliğe ne de tek değerli bir dünya algısına yer açar. Mimariden sinemaya, şiirden müziğe, eğitim, öğretim, spor, hukuk ve siyasete ve daha nice dallara hakim olan insanoğlunun çok değerli varlığı bunu ispatlar.

Nihilizmi, özgürlüğü, değerleri ve zımnen varoluşçuluk gibi meseleleri tartışmada Nietzsche’nin, Sartre’in, Heidegger’in ve diğerlerinin belli bağlamlarda tartışmaya dahil edilmesi gerekmektedir. Bu, belki başaka bir makalenin konusu olacaktır. Fakat dile getirmek istediğimiz en temelde insanın yaşamının tek yönlü, tek değerli, hatta değersiz olmadığıdır. İnsanların “dünyada var olma sebeplerini” sorgulamaları üzere birtakım soru işaretleri oluşturmak ve muhatapları cevapları bulmaya teşvik etmeye yöneliktir. Bu haliyle ele aldığımız nihilizm ile başlayan bir delillendirmeden yola çıkıldığında dahi, teizm veya monoteizm ile algılanan kainata da pencere açan sağlam bir durak söz konusu olabiliyor. Tek Tanrı inancına sahip olanlar için zaten dünyanın başlangıcından itibaren söz konusu değerler ve ilkeler yani Kelamî metafizik kavramlar somut olarak dünyada yer alır.

²⁵ Bu ‘durumun resmi’ boş değildir. Bazı insanlar için bu durumun-resmin bir değer ifade etmesi; en az iki olmak üzere birtakım bileşenlerden oluştuğunu gösterir.

²⁶ Üç boyutlu uzay içinde yaşarız. Bu tanım, uzunluk, genişlik ve yükseklik yönlerini ifade eder. Ek olarak zaman kavramını da içine alarak dört boyutlu bir uzam-uzay tanımına karşılık gelir.

²⁷ Mezhepçilik sırf başka mezhebin görüşü olduğu için ona karşı çıkmak ve onunla mücadele etmektir. Taklitçilik olarak adlandırılır. Fikir yani mezhep sahibi olmak insanı şahsiyet sahibi yapar. Bu anlamda mezhebi olmak şarttır. Bu tutumda bireyin yanılması önemli değildir. Çünkü yanlış olduğunda düzeltilebilir. Fikrinde mülkün sahibi kendisidir. Değişiklik yapması isteğine bağlıdır. Ama mukallit ve mezhepçi fikrin sahibi olmadığından düzeltme yapamaz. Bk. Hüseyin Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar 5* (Ankara: Semih Ofset, 1995), 34-36.

²⁸ Bir şeyin farkındalığında, bilincinde olmak ‘açık’lığı ifade ederken, o şeyin diğerlerinden ayırt edilen yönleri de ‘seçik’lik ifade eder. Bir üçgeni tanımlayıp ne olduğunu zihinde canlanması, bir bingen veya onbingenin arasındaki canlılığın farklılığı açık ve seçikliği ortaya koyar. Bk. Rene Descartes, *Meditations On First Philosophy*, çev. Michael Moriarty (Oxford: Oxford University Press, 2008), 51-53.

Bir fiilin hakkında karar alınırken suçlu ya da masum olma durumunu o şeyin özgürlüğe sahip olup olmadığına göre karar vereceğimiz bir vakiadır. Bu; eğitim, hukuk, felsefe ve diğerlerinde ilk ilke olabilecek bir kavramsallaştırmadır.

5. Özgürlük ve Din Özgürlüğü

Bağımlı; müstakil olmayan, başka bir şeye bağlı olan, başka bir gücün veya devletin idaresi yahut hükmü altında bulunan, tâbi anlamlarında kullanılır.²⁹ Bağımsız ise hür olan ve herhangi bir gücün etkisinde olmayan müstakil, bağımsız olma durumu, istiklâl anlamlarına gelir.³⁰ Özgür ise öz ve gür kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuş olmalıdır. “İçten gelen gürlük” anlamında özgür olarak düşünülebileceği gibi, öz+ü+gür yani güçlü, kuvvetli kimseden de gelmiş olabilir. Buradan türetilen özgürlük; davranış ve düşüncelerinde herhangi bir kısıtlamaya veya şarta bağlı olmayan, serbest anlamındadır. Bağımsızlık olma durumunu barındırır.³¹

“Freedom” ve “Liberty” kavramları arasında İngilizce’de bir anlam farkı gözetilmez. “Liberté” Latince’de, “Freiheit” Almanca’da kullanılmaktadır. İsaiah Berlin’in yaptığı sınıflamadan beri özgürlük; “freedom to” ve “freedom from” olarak yani pozitif ve negatif özgürlük olarak ikiye ayrılır.

Üç metreden öteye atlayamadığım, sağır olduğum için duyamadığımda özgürlüklerimin sınırlandığından, bir cebirden bahsetmek mümkün değildir. Siyasi olarak başkalarının benim edimlerim üzerindeki kısıtlamaları ne kadar az ise o derecede özgürlüğümün çeperleri genişler. İngiltere’de Locke ve Mill, Fransa’da ise Constant ve Tocqueville gibi özgürlükçüler, kişisel özgürlüğün hiç bir şekilde ihlâl edilmemesi gereken belirli bir alt sınırı olması gerekliliğine inanıyorlardı.³²

Özgürlük tartışmalarında kullanılan en genel örneklem şudur: “Büyük balığın özgürlüğü küçük balığın ölümüdür.” Fakat us avcılığı kısıtlamasaydı, şu anda avcılık olmayacaktı.³³ Ussalık ile ahlakî olanın temel örtüşmesine olan kesin inançlarıyla Eski Yunan usun devre dışı bırakılması halinde güzel ile çirkinin farkedilemeyeceğini savunuyordu. Onlara göre kaos, cehalet, verimsizlik ve zorbalık usu işletmemenin sonucu olarak meydana çıkmaktaydı. Yunanlıların özellikle Eflatun’un mirası siyasal ve toplumsal olaylara kuvvet kullanarak değil, tartışarak açıklığa kavuşturmak üzerinedir. Eflatun’un ve Sokrates’in akılcılığı, şiddete tapınmayla asla yan yana gelmeyecek biçimde, onun hayatın esasını ve bu hayata varmanın yollarını felsefe sorgulamalarıyla ulaşabileceği varsayımına

²⁹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), “Bağımlı”, 1/255.

³⁰ Ayverdi, “Bağımsız”, 1/255.

³¹ Ayverdi, “Özgür-lük”, 3/2440.

³² İsaiah Berlin, “İki Özgürlük Kavramı”, çev. Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce*, 12 (2007), 62-64.

³³ Jose Ortega Gasset, *Avcılık Üzerine*, çev. Ömer Türkömer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 32.

dayalıdır.³⁴ Dinî ya da gayri-dînî, biteviye üretilen şiddetin yerine insanoğlunun düşünce ve hareketlerinin beslenmesi gereken kaynaklardan biri olan Sokratik metodun bize kalan en mühim miraslardan olduğunu ifade etmek gerekir.

Yıllar sonra Jose Ortega Gasset us-ahlak buluşmasını benzer ve veciz biçimde yapmaktaydı: "İşi yapılması gerektiği şekilde yapmaya çalışmak."³⁵ Bir pilot ile profesör ve ırgatın hayattan beklentileri ve dünyada yapmak istedikleri elbette farklılıklar gösterecektir. Bu anlamda genel-geçer herkesi kapsayan özgürlük-ahlak tanımına ve teorisine henüz ulaşamamıştır. Fakat her iş'in, iş'i yapan üzerine birtakım yükümlülük ve sorumluluklar bıraktığı aşikardır.

Bir nehir düşünelim. Kaynağından itibaren bir yolculuğa başlayan su, doğası gereği, aşağıya doğru akarak şelaleler, vadiler, deltalar vs. oluşturarak ilerler ve denize kavuşur. Bu, insan müdahalesinin olmadığı bir ortamda meydana gelen "içsel" yani doğal bir süreçtir. Irmağa dışarıdan müdahale ise ona bir baraj yapmaktır. Görünüşte suyun debisine, yönüne ve şekline dışarıdan bir girişim eylemi olan baraj; yalnız nehir kenarındakiler için değil, uzaktaki araziler için sulama, daha uzaktaki yerleşim yerleri için içme suyu olarak kullanım amacına yönelik bir yatırım halini almıştır. "Su akar, Türk bakar." sözünü haklı çıkarmayacak isek baraj yapmak gerekmektedir.

- Elektrik üretimi, tarımdaki sulama alanı ve ürün verimliliğine etkisi vb. gibi pozitif faydalarıyla "baraj" nasıl şekillenecektir?
- Devlet yok ise, ilk ve ilke olarak barajın yapılması gerekliliğine, karar alma süreçlerine kim, nasıl hakim olacaktır?
- Barajı devlet mi yapacaktır? A'dan Z'ye tüm süreçleri kontrol eden devlet mi olacaktır?
- Toprak sahibi zenginler mi yapacaktır?
- Yoksa doğaya müdahale edilmemeli midir?
- Bir araya gelerek, "bireyleri" sindirmeyi "başaran" çeteler mi suyun başını tutacaktır?
- Hangi toprak sahipleri, hangi oranda baraja katkı sağlayıp, hangi oranda barajdan elektrik ve sulama alanında faydalanacaktır?
- Suyun başındakiler, suyun sonunda yer alanlara ne kadar su bırakacaklardır? Bırakmaya da bilirler midir?
- Barajın işletilmesi, ortaya çıkan karın paylaşılması hangi esaslara göre belirlenecektir?

³⁴ William Ebenstein, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, çev. İsmet Özel (İstanbul: Şule Yayınları, 2001), 17.

³⁵ Gasset, *Avclık Üzerine*, 70.

Barajın nasıl yapılacağı, elektriğin nasıl üretileceği, toprağın nasıl işleneceği üzerine teknik bir tartışma çözülmesi en kolay olanıdır. Günümüzde bu tür sorunlar söz gelimi doktorlar, mühendisler yani makineler ve uzmanlar tarafından çözülecek meselelerdir.³⁶ Olayın siyasa ve ahlaki boyutu ise bilgidен ziyade “bilgelik” gerektiren alanlardır.

Bir sorunla karşılaşınca, özellikle siyasaда, tetkik edilmesi gereken cevapların kaynağının muhakkak Müslüman kaynaktan olması; “eleği olmak” koşuluyla çok önemli değildir. Metodun yabancı olması İslam’a aykırılık değildir.³⁷ “Baraj” yapımının bir dönemden başka bir döneme geçişi imlediği, “elektrik” gibi bir *değeri* de üretmeye olanak sağlayan bir gelişim göstergesi olduğu muhakkaktır. Böylesine yeni durumlarda eskilerin kavram ve metodolojileri, araç-gereçleri yeterli işlevi görmeyebilir.

Zahiren çok kullanışlı, kuramsal olarak hiçbir açık vermeyen düşünceler bile uygulamalarda çok farklı sonuçlar verir. Vermiştir. Eflatun’un kendi hayatındaki siyasal-ideal devlet fikirlerinden hayatının sonuna doğru daha realist fikirlere dönmesi³⁸ ya da 20. yüzyıl ideal devlet girişimlerinde “iyilik” adına yıkıcı etkileri olan öyle gelişmeler vardır ki bu süreçlerin hepsi, idealize edilen kuramların pratikte beklenen sonuçları vermeyeceği sonucuna bizleri götürmektedir.³⁹

Söz gelimi Immanuel Kant ve Benjamin Constant arasında gerçekleşen “Doğruyu söylemek bir ödevidir.” önermesi gibi temel bir *doğru* üzerindeki tartışma, kuramsal örgülerde farklı vakıalarda genel-geçer uygulanacak temel önermenin varlığına değil, eylemlerin “niyetler yani samimiyet ve olası sonuçları üzerine verilecek hükümler yani ussalık” üzerine bina edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. “Bir katil, evde sakladığımız arkadaşınızı öldürmek isterken, kapıda, onun evde olup olmadığını sorduğunda da bu önerme doğrudur.” vakıasına da “evet” cevabını verme kuramsallığı savunulmanın ötesindedir.

Kısaca Eflatun eleştirisinden; devletin tepeden tırnağa toplumu düzenleme girişimlerinin boş olduğunu, ahlakçı Kant eleştirisiyle eylemlere değerini veren nedenin herkes için, her zaman ve her yerde geçerli ilkeler dizgesi olamayacağını çıkarsarız. “Çok değerli-özgürlükçü eğitim süreçleri” ve eylemlerin aslının “niyetler” ve “olası sonuçları gözetmek üzerine kurulu aklılık” olduğu şeklinde üç temel kavrama dayanan bir hayat kuramı elde ederiz.

³⁶ Berlin, “İki Özgürlük Kuramı”, 59.

³⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf* (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1979), 273-278.

³⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 66-67.

³⁹ İkinci Dünya savaşında kırk milyon kişi öldü. Beş milyon kişi toplama kamplarında ve gaz odalarında işkence altında can verdi. Binlerce kişi sakat kaldı. Hiç kimse hatta Hitler bile takvimler 1939’u gösterdiğinde savaşı istemiyordu. 1937’de “Hossbach Bildirisi”nde açıkladığı “Lebensraum” (Hayat Sahası) Almanya’nın politikasını belirliyordu. En temelde bu politika; Almanyanın nüfus artışı ve hayat standartını yükseltme amacı güdüyordu. Bk. Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 16-18.

Herkesin kabul ettiği din ve mezhebin âyin ve ibadetlerine serbestçe kabul edilebilmesi ve bu hususta hiçbir müdahaleye, hakaret ve işkenceye uğramaması manasına olarak din hürriyeti bizde ilk defa 1839'da "Gülhane Hattı-ı Hümayunu" ile tesis ve 1856 tarihli meşhur Islahat Fermanı ile teyit ve tanzih olunmuştur.⁴⁰ Ali Fuad Başgil bu tarihi vakıayı aktardıktan sonra; 'Böyle olmakla beraber bu konuda ne bir kitap ne de ciddi bir etüd vardır.' tespitini yapar. Bu yokluk sebebiyledir ki Ona göre herkes din özgürlüğü denince çok farklı şeyler hatta aklına estiği gibi manalar çıkartırlar. Bazılarına göre camiler Müslümanlara, havralar Yahudilere, kiliseler Hıristiyanlara açık ise orada hiç kimse birbirini dine veya din karşıtlığına zorlamıyor ise din özgürlüğü var demektir. Fakat işin aslı Ona göre öyle değildir. Din hürriyeti sadece camilere girip çıkmakla olmaz.⁴¹

Ali Fuad Başgil'e göre din özgürlüğü: "Dindar vatandaşların, din bahsinde, haiz oldukları haklardan herbirini serbestçe, korkusuz ve endişesizce kullanmalarını ve herbirinden serbestçe faydalanmalarını gerektirir. Din müessesinin dayandığı en önemli hakları ... 'öğretmek ve okutmak-yazmak telkin etmek' hakkıdır. Bugün herhangi bir memlekette din hürriyeti olup olmadığını anlamak için göz önünde tutulacak ölçü budur." şeklinde tanımlamıştır. Ona göre camilerin ve bütün ibadethanelerin açık olması en birinci ama en basit din özgürlüğüdür. Bugünün din özgürlüğünde dinin yüksek ilimlerini yani ilahiyat ve kelamiyatı serbestçe okutup, öğretmek ve dini neşriyatta bulunmak hakkını serbestçe kullanmak vardır.⁴² Onun en değer/önem verdiği sözlerden birisi Latin mütefekkir Puplius Syrus'un: "Miserius est arbitrio alterius vivere."⁴³ sözüdür.

Gerek Elmalılı Hamdi Yazır gerek diğer yorumcular, "Dinde zorlama yoktur." ayetini sadece dine girişte mümkün görmüşlerdir. Yani "Dini kabul edişte zorlama yoktur." anlamında anlamışlardır.⁴⁴ Oysa ayetin anlamında din içi özgürlüğü de kapsayan bir anlam bulmak mümkündür.⁴⁵ Dine girdikten sonra çıkanlar için kendilerine "kılıç çekilmesi vacip" hükmü verilmiştir.⁴⁶ İlk üç asırlık ihtilaf döneminden sonraki dönemde

⁴⁰ Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007), 11.

⁴¹ Başgil, *Din ve Laiklik*, 12.

⁴² Başgil, *Din ve Laiklik*, 14.

⁴³ "En sefil hayat, başkalarının arzusuna bağlı olarak yaşamaktır." Bk. Başgil, *Din ve Laiklik*, 18.

⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/165-166., Celâleddin es-Suyutî vd. *Tefsîru'l-İmameyn el-Celaleyn*, thk: Muhammed Nihad Haşim Kurtubî, 57.

⁴⁵ Özelde Mâtürîdî'nin irade anlayışı genel olarak İslam'da bireyin özgürlüğü etrafındaki tartışmaların detaylı incelemesinin yapıldığı makalede Allah'ın "mutlak irade" sahibi olmasının yanında kullun "cüz'i ve küllî iradesi"nin varlığına vurgu yapılır. Kulların fiillerinde Allah'ın etkisi yönüyle, insanın mutlak irade ve kuvvet sahibi olması merkezli yaklaşımı olan Mu'tezilî görüşten ayrılan İmam Mâtürîdî, Eş'arîler gibi de kulların iradesini tümenden yok sayacak bir yaklaşıma temkinli ve tedbirli yaklaşır, onu kabul etmez. İnsanın sahip olduğu temyiz kabiliyetine/gücüne özel önem veren İmam Mâtürîdî, insan iradesinin bağımsızlığıyla insan özgürlüğünü akıldan ve ayetlerden hareketle gerekçelendirir. Geniş bilgi için bk. Ramazan Biçer – Osman Sezgin, "Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî'de İrade Özgürlüğü", *Bilgi*, 2017, 80, 239-262.

⁴⁶ Ebu Cafer et-Tâhâvî, *Tâhâvî Akaid Risalesi*, çev. Ali Pekcan *İslam Akaid Metinleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 115.

böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Fakat gelenek içinde Ömer b. Hattab, Süfyan es-Sevri, İbrahim en-Nehavi'nin karşı çıkmalarına rağmen son dönemlere hatta günümüze değin dinden çıkanın idam ile cezalandırılması yani "icma kılıcı"nın üzerine "fukaha" kanaat getirmiştir. Böylece ulemanın anlaştığı konunun yeniden gündeme getirilme yolunun kapanması amaçlanmıştır.⁴⁷

Allah'ın kullarına verdiği özgürlüğü satranç örneğiyle açıklayabiliriz. Satrancı icad eden ile sonradan öğrenenin durumlarındaki farklılık oldukça açıktır. Allah tıpkı her şeyin dolayısıyla satrancın bilgisinin ezelde kendisinde olması gibi "satrançtaki bütün olası hamleleri bilir." Ama insanlar satranç oynarken hangi taşı nereye oynayacaklarına kendisi karar verir. Her taşın belirli hareket alanı vardır. Fil hep çapraz gider. Kale hep düz gider. Piyonun vezir olması gibi "mucizeler" de oyunda saklıdır. Oyun bitiminde karşılıklı sevgi ve saygı; bir daha oyun oynama ihtimalini yok etmemedir. Oyunun sonucu galibiyet, beraberlik ve mağlubiyet olabilir. İnsanlar nasıl satranç oynarken cebr hissetmiyorsa, hayatta da insan tüm eylemlerinde özgür ve sorumlu olacağından, bütün mesuliyeti üzerine yıkacağı "belirlenilmişlik" yoktur. "Allah'ı bilmek" ve "iyi insan olmak" mükellefiyeti hiçbir zaman insanın kaçamayacağı farkındalıklardır.

İrtidat konusunun kul-Allah ilişkisi yönü vardır. Kur'an'ın ilgili tüm ayetleri incelendiğinde görülecek olan vakia; cezanın Allah'ın elinde olduğu, ahirette o kişiyi cezalandırabileceği, irtidat konusunda dünyevî-hukukî hiçbir cezanın Kur'an'da yer almadığıdır. Bu cezanın hafif olduğunu değil, söz konusu meselede tek yetkili ve otoritenin Allah olduğunu belirtir.

Dinden dönmenin birey-toplum arası ilişkilerde olmak üzere yönleri de vardır. İnsanları zorla bir dinin ya da ideolojinin içine hapsedmenin; ikiyüzlü, münafık bir toplumdan başka bir şey yaratmayacağı gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu bağlamda insanlığın en önemli tarihi ve sosyo-kültürel ilerleme kaydettiği konunun "laiklik" müessesisiyle gerçekleştiğini tespit etmek lazımdır.

Ali Fuad Başgil'e göre Batıdaki laiklik anlayışının hukuğa konulmasının temelinde; yönetimin memleketlerindeki müesses ve maruf farklı dinlere karşı eşit mesafede yani yansız olması amacı güdülmüştür. Böylece bu dinlerin birbirlerinin ahkam ve ibadetlerine yani mezhep ve iç nizamına olan veya olabilecek müdahalelerin önlenmesi amacı güdülmüştür.⁴⁸

Bir kişi ancak ve ancak bir toplumda yaşayabildiği ve aynı zamanda o toplumdaki paydaşlarının keyfi davranışlarının merhametliği olmaksızın da varlığını sürdürebildiği sürece *free/özgür* olarak adlandırılır. Toplumsal çerçeve bütün yurttaşların birbirine *bağlı/dependent* olduğunu gösterir. Toplumsal işbirliğinin avantajlarından tümüyle vazgeçmeksizin sosyal insan *bağımsız/independent* olamaz. Kendi kendine yeten birey bağımsızdır. Ama özgür değildir. Kendisinden daha güçlü herkesin merhametine

⁴⁷ Taha Cabir Alvanî, *İrtidat*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Mahya Yayınları, 2014), 17-20.

⁴⁸ Başgil, *Din ve Laiklik*, 14.

muhtaçtır. O halde çoğu yerde eş anlamlı kullanılan *liberty* ve *freedom* kavramları sözleşmeye yani kontrata dayalı toplum içindeki bireyin durumlarını yansıtır.⁴⁹

Kanun/hukuk hakimiyetinin yani *rule of law* olmadığı yerde ne liberalizm ne de başka özgürlükçü teoriler yaşayabilir. Tarihte özgürlüklere taban olan ve onların her çeşidinin ikame ve ifasını mümkün kılan birçok teori vardır. Örneğin Cumhuriyetçilik; vatandaşların yönetime katılımını değerli görür. Cumhuriyetler demokratik olabilir. Özgürlükler anayasal monarşide de yaşanabilir. Laik demokrasiler kimi zaman bireysel ve toplumsal düzeyde dini özgürlükleri kısıtlayabildiği gibi bireysel anlamda dinî bir hayatın yaşanabilmesinde başat rol oynayabilir. Devletlerin ya da anayasaların laikliğinden bahsedebiliriz. Zira insanların ateist, deist vb. görüşleri kabul edebilmesinin de, İslam, Yahudi, Budizm olsun bütün inançları serbest bir şekilde yapabilmesinin de kaynağını laiklikte hem teorik hem de pratik olarak bulabiliriz.

İnsanın; 'konuşan bir canlı' olması, 'söz verebilen bir canlı' olması, 'öğrenen bir canlı' olması, 'toplumsal bir canlı' olması benzeri tanımlamalar düşünürler tarafından onun en değerli ve ayırt edici yönüne işaret etmek üzere ortaya konulmuştur. Bütün bu yüklemelerin temelinde ise insanın birtakım sorumluluklarına gönderme vardır. Mu'tezile bilginlerinin de insanın tek bir tanımını üzerinde birleşmeleriyle işaret ettikleri gibi insanın *teklife muhatap olması* onun en özel niteliği olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü teklif, canlı varlıkların da içinde bulunduğu bu âlemin yaratılışının nedenidir.⁵⁰

Özgürlük; vakıaları, nesnelere, nesne durumları; değer yapan temel kavramdır. Temel özgürlükler; düşünme, tartışma, bireysellik, konuşma, bir araya gelme vb. engellenmeyen haklardır. Düşünce açıklama ve yayma özgürlüğü başkalarını da ilgilendirir. Türdeşlerimizin fikrince bizim hareketimiz enayilik, ters veya yanlış olarak görülse bile yaptığımız şey onlara zarar vermediği sürece, onlar tarafından bir engellemeye uğramaksızın ve işin olası sonuçlarını görüp, katlanmamız koşuluyla beğendiğimiz tarzda davranmak özgürlüğün gerekleridir. Üçüncü kişiler kendi aralarında bir araya gelebilirler. Başkalarına zararlı olmayan bir erek uğruna toplanma özgürlüğünü kullanabilirler. Bu kişiler, yetişkin olmalı ve iğrenme ve hile etkisinde olmamalıdır. Bu niteliklere haiz olmayan bir toplumun, özgür olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Bir başka ifadeyle kendi iyiliğimizi, kendi yolumuzda aramak özgürlüktür.⁵¹ Görünen o ki bir toplumun özgürlüğü, bekâsı, sağlığı ve müreffeh olması; 'insan akli, devredilemez-kısıtlanamaz bireysel özgürlükler ve toplum çıkarlarının' buluşacağı 'iyi'de saklıdır. İnsan özgürlüğe sahip ise yaşadığı coğrafya ve topluma karşı sorumlulukları vardır. Bunlar;

- Nefsi korumak
- Akli korumak

⁴⁹ Ludwig Von Mises, *Human Action* (Alabama: Ludwig Von Mises Institute, 1998), 279-280.

⁵⁰ Abdülhamit Sinanoğlu, "Bazı Mu'tezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2000), 299.

⁵¹ John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*, çev. Tuncay Türk (İstanbul: Roman Yayınları, 2012), 19-20.

- Dini korumak
- Malı korumak
- Nesli korumak'tır.

Kısaca; 'devlet' kavram ve teşkilatının bütün tanımlamalarının ve meşruiyet temellendirmelerinin geçerliliği; toplumda en küçük azınlık olan bireyin çok değerli özgürlük alanını sağlamak, korumak ve devam ettirmek üzerine olduğu sürece makuldür.

Dünyada hiçbir değer kabul edilmediği materyalistik/cebrî uslamlamadan bile bireysel haklardan, çoğunluğun ve azınlığın toplumsal hakları yaşaması meşruiyetine yukarıdaki usamlama ile ulaşılabilir. Tanrı'ya inananlar ve inanmayanlar bilmelidir ki; her bir birey, dünyayı yorumlama ve anlamada paha biçilmez bir değere sahiptir.⁵²

6. Emanet ve Cehd

Dinin nas ve nakille olan bağı kopmaz bir niteliktedir.⁵³ Din yalnız bu yönüyle kalırsa bir risk taşımaktadır. Çünkü o yalnız bir manastır veyahut zaviye metaı da değildir. Onun nas ve nakille olan bağı kadar, bilim ve felsefeyle de bağı vardır. Çünkü bu iki bağ onu hayata bağlar ve ölüme mahkum etmekten kurtarır.⁵⁴ Hem naklin ilmi hem bilim ve hem de ikisinin felsefesi insana "emanet" edilen üç bileşen, değer ve aynı zamanda ağır bir yüküdür. Bu bağlamda emanet kavramına kısaca değinmek gerekmektedir.

Grafik 7'de temel özellikleriyle ele aldığımız "Emanet" kavramının ilişkiler ağına⁵⁵ daha ayrıntılı bakalım: "E-m-n" kökünden türeyen kelimeler Kur'an'da 723 ayette 879 kez geçer. Dört tanesi "emânâtün", iki tanesi "emânatün" formuyla gelmiştir.⁵⁶ Yazır'a göre "göklerin, yerin ve dağların" yüklenmekten kaçındıkları ve çekindikleri emaneti yani "teklif"i, çok zalim ve cahil olan insan yüklenmiştir. Emanet ifa edildiği takdirde sonuçları çok büyük bir keramet, nimettir. Hıyanet ise büyük rüsvay ve rezalettir.⁵⁷

İnsan, emanetin akibetini bilmeden kabul etmiştir. Zira emanetin şanı ve ağırlığı o derece azımdır ki; o yolda meydana gelecek cürümlerin büyüklüğünün ve ağırlığının anlaşılması ve şuuru zahir olsaydı insan elbette bu teklifi/yükümlülüğü kabul etmezdi. İnsan bu zaafıyla onu taşıma yoluna girmiştir. Bütün bunların yanında bu zor işi yerine getirmeye

⁵² Tanrı, dünyadaki her şeyin O'na atıf yapması bakımından dünyada aşkındır. Yine Tanrı, zaman ve mekan ile sınırlandırılmayacak ve bu ikisinden münezzeh olduğu kadar da içkindir.

⁵³ Başgöl, *Din ve Laiklik*, 22.

⁵⁴ Başgöl, *Din ve Laiklik*, 222.

⁵⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1999), 117-118. Ali Toksarı, "Emanet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1995), 11/81-82.

⁵⁶ The Quranic Arabic Corpus, <http://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=Amn>, (Erişim 30 Mart 2020).

⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/342.

çalışan insan-ı kamil olur ve iki dünya saadetine ulaşır.⁵⁸ “Teklifin emanet tesmiyesi teklifi kabul ve taahhüt eden üzerine ahbine vefa ile borcunu eda vucubuna mebnidir.”⁵⁹

Ahlakî bir doktrin kesin olarak yükümlülük düşüncesi üzerine bina edilmektedir. Bu yükümlülük; bütün ahlakî sistemin onun etrafında döndüğü ve onun yokluğunda bizzat pratik hikmetin özünü ortadan kaldıracığı eksen yani çekirdek unsurdur. Yükümlülük olmasaydı sorumluluk olmayacaktı. Sorumluluk olmasaydı adalet yerini bulmayacaktı.⁶⁰ Özümsemesi, sonraki nesle doğru örneklikle bırakılması gereken ‘Allah’ın emaneti’ yani ahlaki olanın yaşatılma yükümlülük ve sorumluluğu bütün insanlardadır. Tanrı’nın hitabının ‘İnsanlar Suresi’ ile bitmesini de bu bağlama yerleştirmek hata olmasa gerektir.

Bir karınca varsayalım. Bir ağaca tırmanıyor. Amacı üstte yer alan bir meyveye ulaşmak olsun. Hatta o meyveden alıp yuvasına götürmeyi de gayesine ekleyebiliriz. Bu yolculuğa çıktığında, onu meyveye götürecek tamamen düz gövdesi olmayan bir ağaçta olduğunu varsayın. Daldan dala dolaştıkça; ileriye görmesini engelleyen yapraklardan, albenisi yüksek başka meyveleri gördüğünde o yöne sapmasından, zor iklim koşullarından hedefteki meyveye mi yoksa başka bir yöne mi gittiğini tam olarak fark edemeyeceğini düşünün. Albenisi yüksek başka meyveler için uğraş verenler karıncanın yönelimini fark ettiklerinde ağaçta bir kargaşa olması kaçınılmaz olabilir. En yukarıya da enerji almadan tırmanamayacağınız kesindir. Yollar çeşitli, azık acı, hava değişken, rakipler acımasız, düşmanlar ise hiç ‘uyumuyor’. İşte bu durumdaki karıncayı hedefe götürecek şeylerden birisi duadır. Allah, karıncanın yolu yani tırmanması boyunca duasına, tabiatın diliyle bir cevap veriyor. Hemen ‘uçurup’ o meyvenin yanına kondurmuyor. Kimi zaman başka dala geçmeyi, kimi zaman açlığı, kimi zaman rakiplerle mücadele etmeyi gerektiren engellerin aşılmasıyla o hedefteki meyvenin yolunu gizliyor. “Yemin olsun ki, sizi korku, açlık; mallardan-canlardan-meyvelerden eksiltme türünden bir şeyle mutlaka imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele.” (Bakara 2/155). Kur’an’daki ana hatlarıyla dua ile ilgili çerçeve için Grafik 8’e bakınız.

Mezhep kavramı etimolojik olarak; “Gitmek” anlamındaki “zehab” kökünden master, “gidilecek yer, gidilecek zaman” anlamında zaman ve mekan ismi olarak kullanılır. “İbrahim’den korku gidince” (Hud 11/74); “Onlara karşı nefsin hasretle yanıp gitmesin” (Fatır 35/8); “Allah dilerse sizi götürür ve yepyeni bir halk getirir.” (İbrahim 14/19); “Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun.” (Fatır 35/34); “Kuvvetin gitmesi” (el-Enfâl 8/46); “İşitmenin giderilmesi” (el-Bakara 2/20); “Kiri gidermek” (el-Ahzap 33/33); “Kötülüklerin gitmesi” (Hud 11/10); anlamlarında Kur’an’da geçmektedir.⁶¹ Bu çerçevede Kur’an’dan ve Rasulullah’ın örneğinden hareketle Elçilerle beraber ‘dosdoğru yol

⁵⁸ Gurâbzâde Ahmet Efendi, *Zübedü Asarî'l-Mevahip ve'l-Envar*, ed. İsmet İpek vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 756.

⁵⁹ Mehmed Elif b. Ahmet Muhtar, *en-Nuru'l Furkan fi Şerhi Lugatü'l Furkan*, ed. Eyyüp Tanrıverdi vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), “el-Emanete”, 1/150.

⁶⁰ Abdullah Draz, *Kur’an Ahlakı* çev. Emrullah Yüksel vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 31.

⁶¹ İsfahani, “zhb”, 402-403.

tutma' yani sırât-ı müstakîm; 'koru, tasa, kir ve günahları gideren, ölüm korkusunu yok ederek insanı hayatla barıştıran ve ona bağlayan, değişimin öncülüğünü yapan ve böylelikle o toplumu kuvvetlendiren, işitme ve görme duyularını yani 'anlama' becerilerini güçlendiren bir istikamet' olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her insanda cehd bulunur. Önemli olan bireyin cehdinin kim için, ne için olacağı kısaca yönelimin amacının ne olduğudur. Hem us hem vahiy bu konuda insana hedef olarak *ilmi* öğütlemektedir. Bu öz yani ilim; çok yönlü insan hayatının çok çeşitli yollarını yürümede ışığı olacak bilgiye sahip olma motivasyonunu da beraberinde getirir. Buradaki ilimden kasıt, herkesin akademide yer alıp, yayın yapması değil, çobanın çobanlıkta, aşçının aşçılıkta, tacirin ticaretinde işini *faydalı/güzel/doğru/iyi*⁶² yapması anlamındadır. Hastalıktan sıhate, açlıktan tokluğa, üşümekten ısınmaya, savaştan/kaostan barışa hep bu rızık sayesinde geçilir, böylece dönüşüm yaşanır. Pozitif değerlerin yaşatılması anlamında Allah'ın tüm insanlığa sunduğu "tekli" in karşısında kullar olarak ne cevap vereceğimiz üzerine akıl yürütmeler ve eylemler her bireyin vazgeçilmez dünyevî-uhrevî sorumluluk ve ödev hanesi kapsamına girer. Bu yönüyle cihat; hayatın gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, Kur'an'ın koyduğu ölçülere riayet etmek, ülkesini, milletini, İslam toplumunu ve tüm masum fertleri her türlü saldırıdan koruma amaçlı "kalp", "dil", "el" ile makul ve makbul beşeri aksiyonların ortaya konmasıdır. Yorumu anonim olduğu ifade edilen fakat Müslümanlar arasında çoğunlukla İmam Azam Ebu Hanife'ye nispet edilen hadisin açıklaması şu şekildedir: "El" ile müdahalede bulunmak politik erki elinde bulunduranlara hasredilmiştir. "Dil/Yazı" ile alimlere, "kalp" ile halk kesimine *iyiliği önerme, kötülüğü önermeme* yükümlülüğü verilmiştir.⁶³

Sonuç

H. Adem zamanında iman çağrısına muhatap olacak bedenî ve akîl yetkinlikte beşerlerin olması vakıasını; "Ey insanlar! Bakın, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz." (el-Hucurât 49/13) ayetiyle birlikte anlayalım. H. Adem'in 'ilk' olması, ilk inanan, Allah'ı ilk tasdik eden olması anlamında bir öncelik taşır. İlk yaratılışla farklı dillerin, milletlerin var olması; Allah'ın insanlar arasında 'tanışmanın güzel kılınması' anlamında âleme kodladığı barış esasına dayalı bir yaşam felsefesidir. İnsana başlangıçta dil yeteneği yani isimlendirme ve kavramsallaştırma öğretilmiştir. Hayatta kalma ve dünyayı imar etme amacına ma'tuf 'anlaşma ve ittifak etme' üzerine de her şeyden bağımsız yenilikler yapabilmesi, onu diğer canlılardan ayıran temel ayrım olacaktır. Bu bakış açısı; Allah'a dönüşün 'sırât-ı müstakîm' üzerinden yani geçmişten ders alan, çoğulcu, farklılıklara önem veren ve saygı duyan, Rabb'ini bilen bir fikir ve katılım özgürlüğünün her türden canlının hakkı olduğu bilincini taşıyan bir müjdeyi içerir.

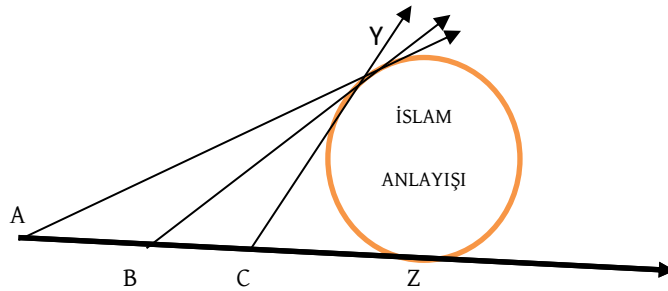
⁶² Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 172.

⁶³ Michael Cook, *Forbidding Wrong In Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 17.

İlmî ahlaklılığı ve hayatın diğer alanlarında ahlakî değerleri sadece kitaplara hapsedenlerin yerine toplumlar, Kur'an'da geçsin ya da geçmesin, insan onuruna ve şerefine yakışacak her türlü kavramı yükseltmelidirler. Uygulamalıdır. Her çağda yeni teknolojiler yeni yaşam kültürlerini belirler. Eskiden baraka evlerde, şimdi bilgisayar karşısında 'yaşayan' insanın davranışlarını teknoloji değiştirir. Çağımızda ve anlaşılan gelecek çağlarda bu yenilenme artık daha hızlı bir şekilde gerçekleşecektir. Görünüşte faaliyetler farklılaşsa da, özünde insan edimlerinin meşrûluk kaynağı değişmez. Dünyaya hayat veren ahlakî eylemlerin görünürlüğünü var ve kâim kılan ana etmenleri samimiyet ve aklilik olacaktır. "Allah göklerin ve yerin gaybını bilendir. O, göğüslerin özünü bilir." (Fatır 35/38); "Sözünüzü ister gizleyin, ister onu açığa vurun. Farketmez. Çünkü O, göğüslerin özünü bilir." (el-Mülk 67/13); "Rabbiniz içlerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz iyi kişiler olursanız şüphesiz O, tevbe edenleri bağışlayandır." (el-İsra 17/25); Allah katında canlıların en kötüsü, aklını kullanmayarak sağırlık ve dilsizlik edenlerdir. (el-Enfâl 8/22).

İslam'da sınav için mizan; niyetlere ve eylemlere göre kurulur. (el-Hac 22/37). Bu bağlamda kulun yaptığı her davranış bir gün olumlu ya da olumsuz karşısına çıkacaktır. (Lokmân 31/16). Çünkü bilgi-bilgelik veya cehaletle atılan okun hedefi vurması ya da vurmaması yani muvaffakiyet, Allah'ın garantörlüğü altındadır. Zira kazanırken de kazanmak ve fakat 'kaybederken de kazanmak' (Hûd 11/114-115), (Âli-İmrân 3/195) doğru inananlara Allah'ın bir müjdesidir.

Grafik 4: Bir İdeal ve Medeniyet Olarak Vahiy Anlayışı

"A" noktası; İslam'a bakış açısını simgeler. 'A' birey/ebeveyn olarak düşünülürse kendisinden sonraki neslin/kuşağın gelecekteki konumuna ve anlayışına göre İslam'ı anlamak ve onlara aktarmak yükümlülüğü doğar. Yani İslam ebeveynlere, Hz. Ali (r.a.)'ın "Çocuklarınızı kendi zamanınıza göre değil, onların yaşayacakları zamana göre yetiştirin." sözüne matuf bir cehd içinde olmayı salık vermektedir. 'A, B, C' olarak simgelenen ebeveynlerin Y, Z ve diğer nesilleri gelecekte bir sonraki neslin ebeveynleri olacaktır. 'B' ebeveyninin neslinin 'C'de birer şahsiyet olması beklenir.

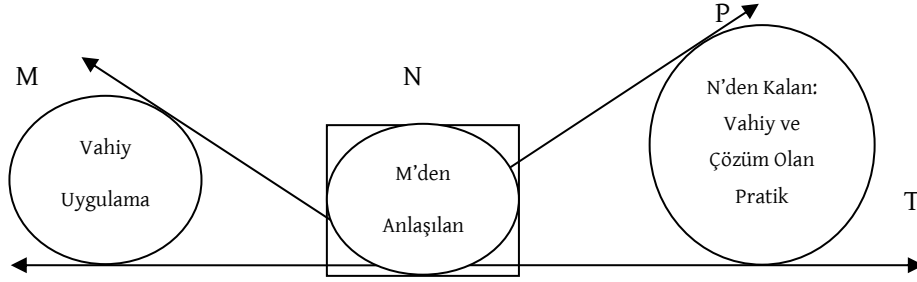
'A'nın yokluktan veya tüm geçmişin mirasından bağımsız ya da onu reddeden bir aklî var oluşu barındırmadığı açıktır. Geçmiş, geçmişte olduğundan dolayı iyi veya kötü değildir. Dünyanın değişim ve devinimle kodlanmış olması ilerlemeyi zorunlu kılmaktadır. Hz. Adem'den başlayarak Hz. İbrahim'in azmiyle kök salan vahdet inancı, adil ve kurucu yöneticiler ve eğitimciler örneklikleri ve değer üreten niceleri yeryüzünü bir 'yuva' yapan bileşenlerin sadece birkaç örneğidir. O halde 'A'nın kendini bulmasını ya da hangi oluşum süreçlerinden geçtiğini basit olarak gösterme gerekliliği açıktır. Grafik 5'e bakınız.

Grafik 5: İnsanın Gelişim Süreçleri ve Medeniyetinin Basite İndirgenmiş Aşamaları

TÜMEVARIM Meşruiyet Alanı	DEĞER Sorumluluklar/Haklar Alanı	TÜMDENGELİM Meşruiyet Alanı
Gözleme, Düşünme, Akıl Yürütme: Doğru Bilgi Arayışı	Kul Olarak Birey: Allah-Kul ilişkisi Vatandaş Olarak Birey: Birey-Devlet-Toplum Arası İlişkiler	Arayışın başından sonuna Ona güvenmek: Tanrı Değerlerin Garantörüdür.
Doğru-Yanlış Arasındaki Sürecin Hatalarla-Tecrübeyle Bilinmesi Süreci: (Özgürlük Alanı) Zihindeki Kavramları Açık ve Seçik Tayin ve Tespit Etme	İnanmış olması yanında bir de dürüst ve erdemli davranan kimselere hiç şüphesiz arı duru, hoş bir hayat tattıracağız; ve böylelerini, yapageldikleri en güzel şey neyse ona göre ödüllendireceğiz. (en-Nahl 16/97)	O Rahimdir. O Rahmandır. Lütuf sahibidir. Varlığı yaratması Sevmesindedir.
Bazılarını Yapmak Kötü Sonuçlar Veriyorsa, Onlardan Vazgeçmek Gerekir.	İyiliği Tavsiye Değerlidir. Sabrı Tavsiye Etmek Değerdir.	En Mükemmel Varlıktır. Hareketi Başlatan İlk Varlıktır. Her Şeyi Bilendir. Kâdir Olandır.

Sadaka Verdiğim 'A' Kuruluşu Yolsuzluk Yaptı.	Sadaka Vermeden Önce Araştırma Yapmak Gerekir.	Eylemlerin Niyetleri Kadar, Olası Sonuçlarının da Taşınması Gereken Değerler Vardır.
Düşünüyorum, Akıl Yürütüyorum, Yargılara Ulaşıyor, Dünyamı ve Dünyayı Tanıyorum: Yenileniyorum. ➔	Akıl ile Temellendirilmiş Her Bireyin Değeri ve Değer Yargıları Özgün ve Kıymetlidir.	Varlığım; O'nun Varlığını 'Tasdik' ile Temellenir. "Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur!" (Muhammed 47/19) ←

Grafik 6: Geçmiş-Bugün-Gelecek Perspektifiyle 'Olana' Bakış

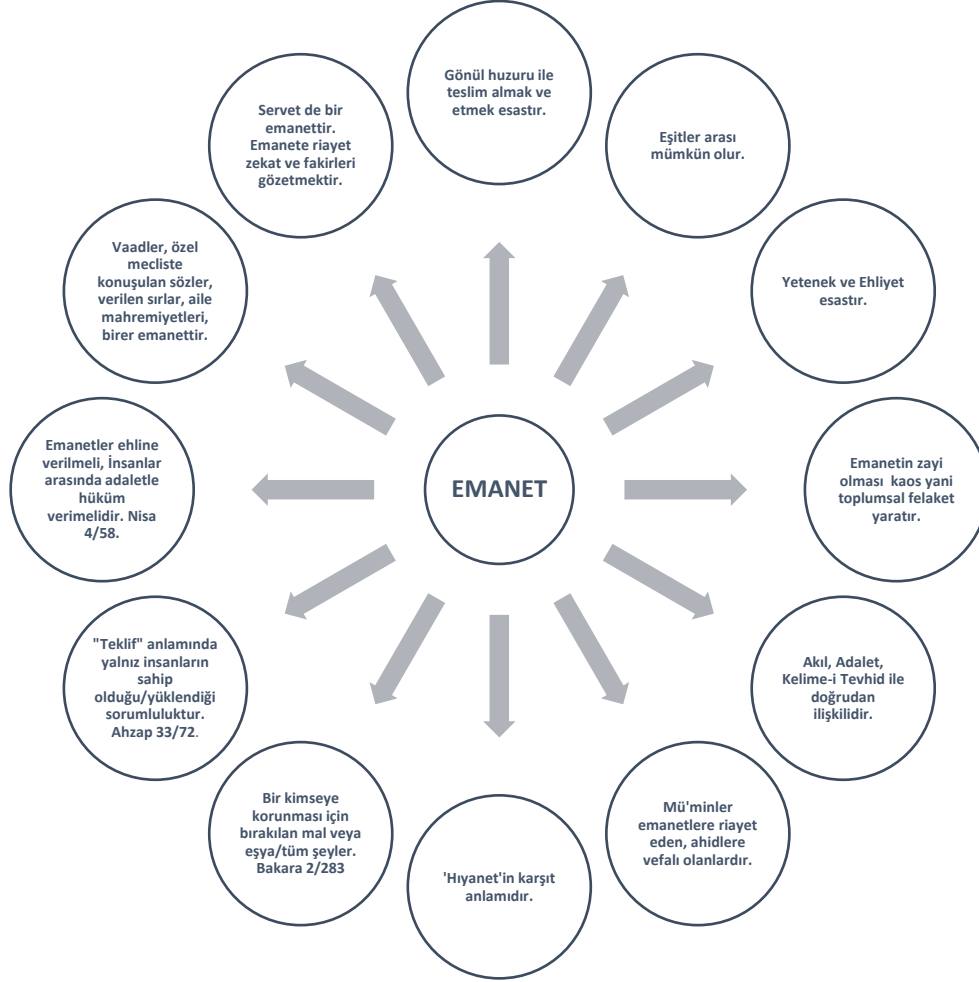
'M': Rasulullah'ı simgeler. Vahiy ve ilk örnek uygulama biçimi örnekliğini O'ndan aldığımız için değerlidir. En büyük feraset sahibi olması dolayısıyla O, aynı zamanda aklı olanın da en önemli ve önde gelen temsilcisidir. Gelecekte dahi O'nun değerlerinden kaybedilmemesi gerekenler "şimdi"nin sorumlu bireylerinin istenç ve iradelerindedir.

'N': Akılı; vahiy ile güncel aklımızı birleştirip yeni ürettiğimiz bilgileri, uygulamaları ifade eder. Yeni deneyimleri tartan, tartacak olan ve tartmasından başka sığınağımızın olmadığı ölçüttür.

'P' - 'T': Akıl ile gelecek nesle miras bırakılacak olanın zamanla işe yararlılığı veya yaramazlığını ifade eder. Çözümün veya sorunun parçası olacağımızın zaman süzgecinde ayıklanmasıdır. Kur'an'ın korunmasını Allah garanti etmiştir. (el-Hicr 15/9).

İnsanı ayırt eden akıldır. Akılı yapan ise kalemdir. (el-Alak 96/4-5), (el-Kalem 68/1). Vicdanın meskeni kalbin İslam vahiy Kur'an ile akledilmesi, bağlanması, onun dönüşümlerinin haklı olmasını sağlar. Çünkü Kur'an'da akıl bir bağ, kalp ise değişim ve dönüşümün mekanı olarak anlamlandırılır. Bu münevver medeniyetin Esirgeyen, Bağışlayan Rabbi, Meliki, ilahı; Allah (c.c), en güzel örneği, Rasulü, Nebisi ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.

Grafik 7: Emanet Kavramı

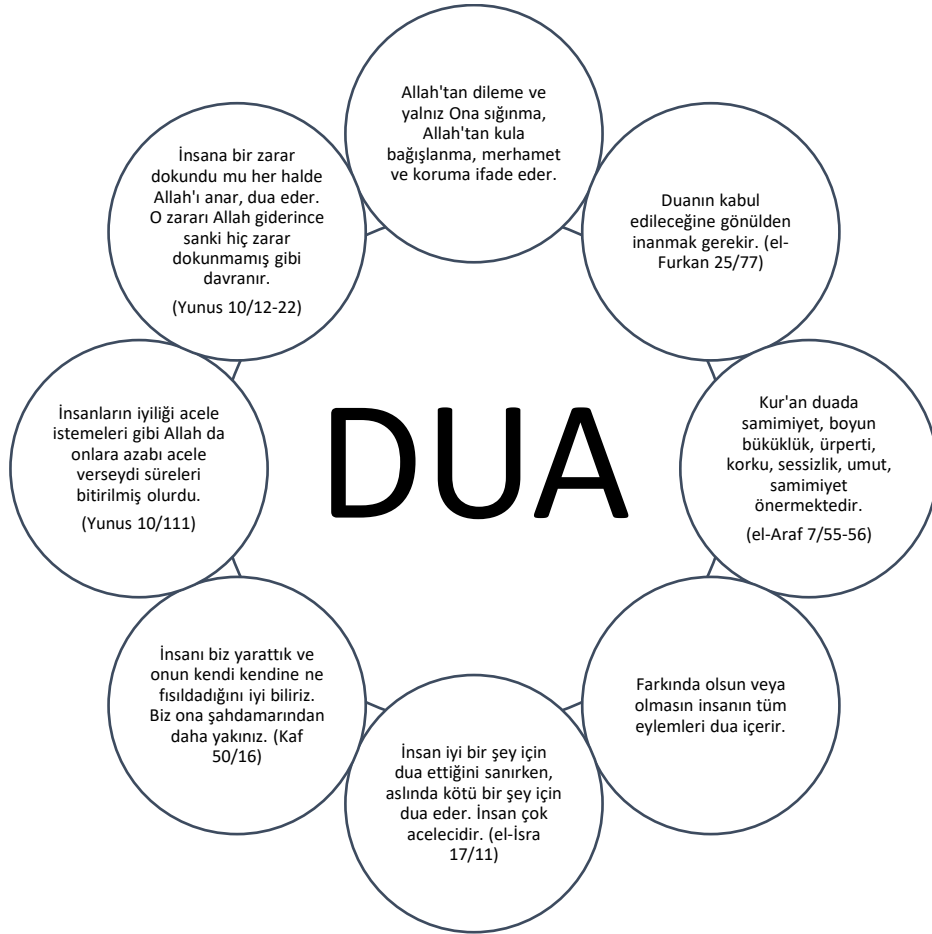

Grafik 8: Dua Kavramı

Şöyle yalvar: “Ey Rabbim! Gireceğim her işe doğruluk ve içtenlik üzere girmemi, bitireceğim her işten de doğruluk ve içtenlik göstererek çıkmamı sağla!”

(el-İsra 17/80)

“Rabbim ilmimi artır.” (Tâ-Hâ 20/114)

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Alper, Hülya. "İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliği". *Milel ve Nihal* 7 (2), 7-29.
- Alvanî, Taha Cabir. *İrtidat*, çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Mahya Yayınları, 2014.
- Atay, Hüseyin. "Bilgi Teorisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987): 1-40.
- Atay, Hüseyin. *Kur'an'a Göre Araştırmalar 5*. Ankara: Semih Ofset, 1995.
- Ateş, Süleyman. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (Nisan 1972):127-146. . https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000325.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Başgil, Ali Fuad. *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007.
- Berlin, İsaiah. "İki Özgürlük Kavramı", çev. Mustafa Erdoğan. *Liberal Düşünce*, 12 (2007) 59-72.
- Bıçer, Ramazan – Osman, Sezgin. "Teo-Psikolojik Açından Matürîdî'de İrade Özgürlüğü", *Bilig*, 2017, 80, 239-262.
- Cook, Michael. *Forbidding Wrong In Islam*. Cambridge. Cambridge University Press, 2003.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Descartes, Rene. *Meditations On First Philosophy*. New York: Oxford Universty Press, 2008.
- Demir, Hilmi. *Delil ve İstidlalin Mantıkî Yapısı İlk dönem Sunnî Kelam Örneği*. İstanbul: İsam Yayınları, 2012.
- Draz, Abdullah. *Kur'an Ahlakı*. çev. Emrullah Yüksel vd. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Ebenstein, William. *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*. çev. İsmet Özel. İstanbul: Şule Yayınları, 2001.
- Ebu Hanîfe. *Fıkh-ı Ekber*. çev. Hasan Basri Çantay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.
- Elif, Mehmed. *en-Nuru'l Furkan fi Şerhi Lugatü'l Furkan*, ed. Eyyüp Tanrıverdi vd., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Gasset, Jose Ortega. *Avclık Üzerine*. çev. Ömer Türkömer İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

- Gurâbzâde, Ahmet Efendi. *Zübedü Asari'l-Mevahip ve'l-Envar*, ed. İsmet İpek vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Hart, Liddell. *II.Dünya Savaşı Tarihi*. çev. Kerim Bağrıaçık. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- İbn Hazm, Endelüsî el-Kurtubî. *et-Takrib li-Haddi'l-Mantık*. çev. İbrahim Çapak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018.
- İsfahanî, Rağıp. *Müfredat*. çev. Abdülbaki Güneş vd. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Kütahyevî, Hasan Tahsin. *Tarifât-ı Kaşifiye*. İstanbul: Dersaadet Necm Matbaası, 1911.
- Lewis, Bernard. *What Went Wrong?*. London: Phoenix, 2003.
- Libera, de Alain. *Ortaçağ Felsefesi*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- Mises, Ludwing Von. *Human Action*. Alabama: Ludwing Von Mises Institute, 1998.
- Mill, John Stuart. *Özgürlük Üzerine*. çev. Tuncay Türk. İstanbul: Roman Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Nesefî, Ömer. *Akaid-i Nesefî. İslam İnanç Esasları*. ed. Şaban Ali Düzgün. 319-330. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1979.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. "Bazı Mu'tezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2000): 299-308.
- Suyutî, Celâleddin vd. *Tefsîru'l-İmameyn el-Celaleyn*. thk: Muhammed Nihad Haşim Kurtubî.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *İslam Mezhepleri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Tâhâvî, Ebu Cafer. *Tâhâvî Akaid Risalesi*. çev. Ali Pekcan. *İslam Akaid Metinleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Toksarı, Ali. "Emanet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehraveyn Yayınları.
- Qur'an. "The Quranic Arabic Corpus". (Erişim 30 Mart 2020). <http://corpus.quran.com/>.